Laukuvos miestelio ir Juodainių gyvenvietės architektūros kultūrologiniai tyrimai*

Vilma Karvelytė-Balbierienė
Kauno technologijos universitetas

Laukuvos centrinė dalis iš paukščio skrydžio. 2001 m. V. Arlausko nuotr.

Kultūrologinių tyrimų tikslai ir uždaviniai. Šio darbo *tikslas* – apibendrinti Laukuvos miestelio ir jo apylinkėse atliktų kultūrologinių tyrimų rezultatus ir

1) nustatyti, kokie pokyčiai atsirado Laukuvos miestelio ir Juodainių kaimo gyvenvietės planinėje bei tūrinėje-erdvinėje struktūroje tarpukario (1918–1940) ir sovietmečio (1945–1989) laikotarpiais;

2) užfiksuoti išlikusius autentiškus senųjų (prieškario ir tarpukario laikotarpio) sodybų bei jų pastatų fragmentus, nustatyti jų fizinę būklę ir kultūrinę vertę;

3) panagrinėti dabartinę gyventojų socialinę būklę ir jų ekonomines galimybes.

Kultūrologinių tyrimų apimtis ir metodika. *Tyrimų apimtis*. Tiriamieji darbai vyko dviem kryptim[1]: 1) Laukuvos seniūnijos kaimo gyvenviečių (anksčiau buvusių žemaitiškų vienkieminių) pirminė apžvalga, kuri buvo atlikta Juodainių, Riešketų, Palaukuvio, Tautvilų, Vabalų, Gulbių, Bilionių, Eitvydaičių, Treigių, Stročių ir Dvarviečių gyvenvietėse. Pagal išlikusio kultūrinio paveldo kiekį (architektūrinio, urbanistinio) detaliau tirti pasirinkta Juodainių kaimo gyvenvietė. Ten atlikti kultūrologiniai tyrimai ir sociologinė apklausa bei senajame vienkiemyje esančio ūkinio pastato architektūriniai matavimai; 2) pagrindiniai tiriamieji darbai buvo atliekami Laukuvos miestelyje. Tai prieškario ir tarpukario laikotarpio pastatų architektūriniai matavimai, kultūrologiniai tyrimai ir šeimų sociologinė apklausa.

Tyrimų metodika. Kultūrologiniai tyrimai atlikti apklausos būdu pagal iš anksto sudarytas lenteles. Tiriamieji darbai vyko keliais etapais[2]: 1) susipažinta su tiriamosios vietovės istorine, topografine medžiaga, atskirų gyvenviečių planais bei projektais; 2) pirminė vietovės apžiūra, kurios metu pagal nusistatytus vertini-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2003 02 10

[1] *2001 metais Laukuvos miestelyje atliktų natūrinių tyrimų duomenys*. KTU; vadovai, arch. K. Žalnierius, dokt. V. Karvelytė-Balbierienė, Kaunas, 2001.

[2] *Ten pat*.

© *www.llt.lt*

mo kriterijus parenkamos gyvenvietės detalesniems tyrimams; 3) atlikus šių gyvenviečių (Laukuvos, Juodainių) kultūrologinę ir sociologinę apklausą bei išnagrinėjus istorinę medžiagą, nustatomi jų raidos etapai, vertingų sodybų ir jų pastatų kiekis bei fizinė būklė; 4) atsižvelgiant į tiriamų sodybų ir jų pastatų amžių, autentiškumą, visuomeninę reikšmę, atliekami detalūs jų kultūrologiniai tyrimai; 5) pagal šiuos tyrimus atrenkami vertingiausi pastatai architektūriniams matavimams.

Tyrimo metu panaudota architektūros paveldo vertinimo metodika, pagrįsta sisteminiu kompleksiniu principu. Čia remtasi K. Šešelgio urbanistikos ir pastatų architektūros paveldo kultūrinės vertės tyrimais bei J. Bučo sukurta sistemine kraštovaizdžio kultūrinės vertės nustatymo metodika[3]. Pagrindiniai architektūros paveldo objektų vertinimo ir atrankos kriterijai: autentiškumas, kompleksiškumas, tipiškumas ir unikalumas bei istorinis informatyvumas[4].

Architektūros paveldo kultūrologiniai tyrimai nustato pagrindinius paveldo vertės aspektus: tradiciškumą, reliktiškumą, regioninį tipiškumą, kompozicinę architektūros ir gamtos paveldo vienovę, taip pat estetinius regioninius etninės architektūros požymius: mastelio niuansus, proporcijas, spalvų harmoniją ir kt.

Sociologinė apklausa buvo vykdoma pagal iš anksto sudarytas anketas. Šio tyrimo metu stengtasi apklausti kuo daugiau Laukuvos miestelio ir Juodainių gyvenvietės šeimų. Sociologinės apklausos metu buvo nagrinėjamos šeimų galimybės prižiūrėti jų privačioje nuosavybėje esančias vertingas sodybas bei pastatus, kokios pagalbos jiems reikėtų, kad galėtų tinkamai sutvarkyti kultūrinę vertę turinčią aplinką. Taip pat buvo išaiškinta gyventojų nuomonė apie miestelio aplinką, istorinį ir kultūrinį palikimą. Anketomis buvo surinkti svarbūs demografiniai ir kiti sociologiniai duomenys apie Laukuvos ir Juodainių gyventojus. Tai padės objektyviau įvertinti tiriamo kultūrinio paveldo priežiūros, panaudojimo ir tvarkymo galimybes dabar ir ateityje.

Laukuvos miestelio kultūrologiniai tyrimai

Trumpa Laukuvos istorinės-urbanistinės raidos apžvalga. 1984 metais šią raidą detaliai išnagrinėjo ir aprašė prof. A. Miškinis[5]. Todėl šiame darbe, nagrinėjant miestelyje išlikusio kultūros paveldo būklę ir kultūrinę vertę, bus paminėti tik svarbiausi istorinės bei urbanistinės raidos etapai, kurie paliko miestelyje vertingą ir savitą kultūrinį palikimą.

Laukuva yra prie Žemaičių plento, 40 km į šiaurę nuo Tauragės, 16 km į pietvakarius nuo Varnių, 15 km į šiaurę nuo Šilalės[6]. Miestelis priskiriamas prie seniausių Žemaičių vietų, gerai žinomų jau nuo XIII a.[7]

Laukuvos žemė istorijos šaltiniuose pirmą kartą paminėta XIII a. viduryje[8]. 1655 m. dokumente Laukuva pavadinta

[3] *Etnoarchitektūros vertinimo kriterijai ir tvarka*: Projektas. Parengė Kultūros paveldo centras, Vilnius, 2002.
[4] *Ten pat.*
[5] *Pasiūlymai miesteliams Respublikos urbanistikos paminklams rekonstruoti* (toliau – *Pasiūlymai...*) Laukuvos urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginės zonos ribų ir statybos režimo nustatymas: Mokslo tiriamojo darbo ataskaita. LSAMTI; vadovas arch. k., vyr. m. b. A. Miškinis, Kaunas, 1984, t. 1–2; Miškinis A., Laukuva, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 48–77.
[6] Kviklys B. Laukuva, *Mūsų Lietuva*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1991, t. 4, p. 199–204;
[7] *Pasiūlymai...*, t. 1; Miškinis A. *Min. veik.*, p. 48–77.
[8] *Pasiūlymai...*, t. 1; Miškinis A. Laukuva, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, p. 48–77; Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, p. 199–204.

© www.llt.lt

miesteliu[9]. Funkciškai tokiam miesteliui formuotis nesutrukdė net blogos ūkinės sąlygos po XVII a. viduryje vykusio karo. Kaip rašo A. Miškinis, „miestelio ūkinę raidą galėjo stimuliuoti: 1) didoka ūkinės veiklos zona dėl atitolusių nuo Laukuvos gretimų prekybos centrui Kaltinėnų, Varnių, Rietavo ir Kvėdarnos; 2) gerokai anksčiau vietovėje susidariusi kryžkelė – potenciali prekybai vieta, kurią formavo minėtus miestus ir miestelius jungiantys keliai; 3) šioje kryžkelėje XVII a. viduryje buvusi gal ir ne visai maža gyvenvietė“[10]. Iš pat pradžių Laukuva turėjo radialinį planą. Miestelis formavosi savaimingai prie susidariusios kryžkelės, į kurią suėjo keliai iš Kaltinėnų, Varnių, Rietavo ir Kvėdarnos (1 pav.)[11]. Turgaus aikštė formavosi priešais bažnyčią.

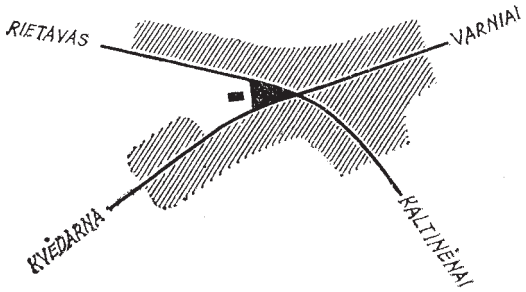

1 pav. XVII a. pab. Laukuvos plano schema pagal A. Miškinį

XVIII a. pradžioje miestelio radialinis planas tapo raiškesnis, nes intensyvesni ūkiniai ryšiai tarp Laukuvos ir Tverų suformavo kelią į Tverus ir vieškelį į Kvėdarną. Iki Pirmojo pasaulinio karo miestelis didėjo lėtai, bet tolygiai. Pagrindinių gatvių tinklas nepasikeitė. A. Miškinis rašė, kad *„raiškiai radialinį miestelio gatvių tinklą sudarė 8 keliai, iš jų 6 buvo pagrindiniai, nes ėjo į aplinkinius miestelius, o 2 šalutiniai – vietinės reikšmės. Į aikštę suėjo 4 keliai, kurie apibrėžė jos dydį ir nulėmė formą“*[12].

2 pav. 1939 m. Laukuvos planas pagal A. Miškinį

1928 m. gaisro metu sudegė centrinė Laukuvos dalis, tačiau per 2–3 metus atstatyta. Tuo metu buvo statomi beveik tik mediniai vieno aukšto namai, daugiausia senose vietose. Aptarnavimo įstaigos koncentravosi aplink aikštę, vadintą Turgaus gatve, Bažnyčios, Varnių ir Rietavo gatvėse[13].

Nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžios Laukuvai tvarkyti skirta daugiau dėmesio. Šiuos darbus skatino Žemaičių plento tiesimas, kuris iki 1938 m. buvo nutiestas miestelio šiaurrytiniu pakraščiu. Iš plento į aikštės šiaurinį šoną nutiesta nauja Plento gatvė (2 pav.)[14]. Gatvių tinklas nežymiai pasikeitė. Miestelio teritorija plėtėsi į šiaurės vakarus ir kiek mažiau į pietryčius. Bažnyčia su šventoriumi, kaip ir anksčiau, buvo pačioje aikštėje – jos platesnėje dalyje. Šiau-

[9] *Pasiūlymai...*, t. 1; Miškinis A. *Min. veik.*, p. 48–77; Kviklys B. *Min. veik.*, p. 199–204.
[10] *Pasiūlymai...*, t. 1; Miškinis A. *Min. veik.*, p. 48–77.
[11] *Ten pat.*
[12] *Ten pat.*
[13] *Ten pat.*
[14] *Ten pat.*

© www.llt.lt

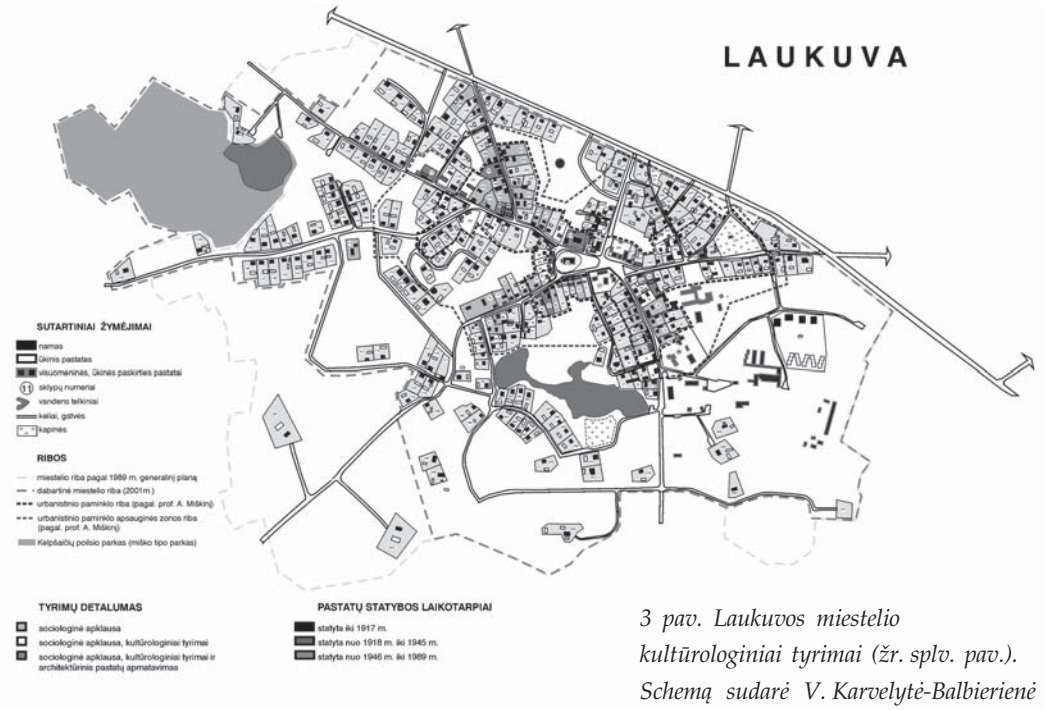

3 pav. Laukuvos miestelio kultūrologiniai tyrimai (žr. splv. pav.). Schemą sudarė V. Karvelytė-Balbierienė

riniame aikštės šone stovėjo špitolė, klebonija, o atokiau nuo aikštės, link Spaudo kalno, į plento pusę – žydų sinagoga[15]. Per Antrąjį pasaulinį karą Laukuva palyginti nedaug nukentėjo, „nugriautas tik turgaus aikštės žemojoje dalyje – šios aikštės viduje – buvęs prekybinis pastatas“.

Pokario metais Laukuva, kaip ir dauguma kitų respublikos miestelių, tapo kolūkio centrinė gyvenvietė, todėl ūkinės plėtros sąlygos gerokai pasikeitė. Tai turėjo įtakos tolesnei miestelio raidai. Nuo 1945 m. prasidėjo intensyvesnė sodybinių namų statyba. Naujos sodybos kūrėsi anksčiau susiformavusioje miestelio teritorijoje, palei sueinančius į miestelį kelius.

Nuo 1946 m. iki 1989 m. miestelis plėtojosi tolygiai. Buvo parengti net 5 gyvenvietės planavimo projektai (1954, 1963, 1971, 1976, 1989 m.)[16]. Visi šių planavimo projektų nauji sprendiniai iš esmės buvo derinami jau prie susiklosčiusio istorinio miestelio plano. Esamos būklės planuose pavaizduotas pagrindinių gatvių tinklas nesikeitė, tik pamažu tankėjo miestelio centrinės dalies užstatymas, nes pagrindiniai pakeitimai buvo planuojami apie centrinę miestelio aikštę. Nauji gyvenamųjų namų ir sklypų kvartalai dažniausiai buvo numatomi pietų ir pietvakarių kryptimi.

Pagal 1976 m. generalinį planą pietiniame Laukuvos pakraštyje įrengiamas tvenkinys, o šalia suplanuota nauja sodybinių namų grupė (3 pav.). Tokie nuosavų valdų kvartalai suprojektuoti vakarinėje ir pietvakarinėje miestelio dalyje. Taip pat numatoma naujos parduotuvės (3, 4 pav., sklypas Nr. 240) ir Kultūros namų statyba (3, 4 pav., sklypas Nr. 49)[17].

Paskutiniajame Laukuvos generaliniame plane (1989 m.) nekeičiamas pa-

[15] *2001 metais Laukuvos miestelyje atliktų natūrinių tyrimų duomenys*, Kaunas, 2001; *Pasiūlymai...*, t. 1.

[16] *Pasiūlymai...*, t. 1–2; Kviklys B. *Min. veik.*, p. 199–204.

[17] *2001 metais Laukuvos miestelyje atliktų natūrinių tyrimų duomenys*; *Pasiūlymai...*, t. 2; *Laukuvos gyvenvietės generalinis planas*: Tip. Projektas Nr. 0521801. Parengė Ž. ū. statybos projekt. inst., Kaunas, 1989.

4 pav. 1976–1989 m. prie aikštės pastatyti visuomeninės paskirties pastatai 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

grindinių gatvių tinklas bei jų apstatymas. Gyvenamąją zoną numatoma plėsti vakarų kryptimi. Taip pat planuojamas daugiabučių namų kvartalas rytinėje miestelio dalyje už gamybinės bei ūkinės zonos. Šiaurinėje miestelio dalyje pastatomas mūrinis vandentiekio bokštas su apžvalgos aikštele (3, 5 pav.)[18].

Apžvelgę Laukuvos plėtros istoriją matome, kad miestelio urbanistinė raida buvo gana nuosekli.

1 lentelė. **Laukuvos gyventojų ir sodybų skaičius pagal metus[19]**

Metai	Gyventojų	Sodybų
1774	120	16
1833	244	50
1841	399	–
1860–1865	291	–
1868	537	–
1897	753	–
1900	751	94
1919–1921	–	116
1923	724	102
1930	400–500	–
1939	800	–
1959	1123	–
1970	922	–
1979	940	–
1985	772	–
1988	1025	210
1999	**1060**	**502**

2 lentelė. **Prekymečių ir turgų skaičius pagal metus[20]**

Metai	Prekymečių (per metus)	Turgų (per savaitę)
1778	2	1
1863	2	–
1868	3	–
1877–1878	2	–
1880	3	1
1907	4	1
1924	4	1
1936	4	1

[18] *Ten pat.*
[19] *Pasiūlymai...*, t. 1; Miškinis A. *Min. veik.*, p. 48–77.
[20] *Ten pat.*

© *www.llt.lt*

Pagrindiniai visuomeninės paskirties pastatai Laukuvos miestelyje XIX–XXI a. pradžioje[21]

5 pav. Laukuva žvelgiant nuo Žemaičių plento 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

1. 1833 m. surašymo duomenimis, Laukuvoje buvo 53 mediniai namai, 244 gyventojai, medinė bažnyčia, 3 krautuvės ir 6 karčemos.

2. 1868 m. stovėjo 54 namai frontu į gatves ir 8 namai – kiemuose, 7 krautuvės, 6 smuklės, 2 užvažiuojamieji namai.

3. 1880–1908 m. pastatyta sinagoga, vėjo malūnas, dirbo odų fabrikėlis (veikė iki 1893 m.), 3 aludės, atidaryta vaistinė, įsteigta pradinė mokykla.

4. 1934–1948 m. veikė 7 arbatinės ir valgyklos, 11 krautuvių (8 kolonialinių prekių ir 3 manufaktūros), vartotojų bendrovė, 2 malūnai, 2 pieninės, vaistinė, viešbutis, 2 gydytojai, atstatyta pieninė, įsteigta ambulatorija ir kultūros namai, veikė vidurinė mokykla, valsčiaus valdyba.

5. 1968 m. miestelyje buvo ambulatorija, vaistinė, 15 lovų apylinkės ligoninė, vidurinė mokykla (ją lankė apie 700 vaikų), buitinio patarnavimo paviljonas, ryšių skyrius, kelios parduotuvės, meteorologijos stotis, apylinkės vykdomasis komitetas. 1960 m. gamybiniame centre prie miestelio pastatytos mechaninės dirbtuvės.

6. 2001 m. veikė naujai įrengti kultūros namai, seniūnija, parapijos centras, gimnazija, ambulatorija, vaistinė, kelios maisto ir ūkinių prekių parduotuvės, savaitinis turgus. Miestelio rytinėje dalyje suformuota gamybinė-ūkinė zona. Ten yra pieninė, Laukuvos žemės ūkio bendrovės grūdų sandėliai, mechaninės remonto dirbtuvės, žemės ūkio technikos garažai.

Laukuvos miestelio kompozicinė raiška kraštovaizdyje. Laukuva įsikūrusi Žemaičių aukštumos pakraštyje. Miestelio panoramos savitumą nulemia pastatų bei želdinių kaita nuo centro į pakraščius. Žvelgiant į miestelį nuo Žemaičių plento (žr. 5 pav.), matyti būdingas Lietuvos miesteliams siluetas, kurio centre, iš senų šventoriaus medžių išnyra bažnyčios bokštai. Kiek žemiau matyti klebonija ir kiti gyvenamieji mediniai pastatai. Einant to-

[21] *Pasiūlymai...*, t. 1–2; Miškinis A. *Min. veik.*, p. 48–77.

6 pav. Laukuvos miestelis iš pietryčių. 2001 m. V. Jocio nuotr.

liau nuo centro, tarsi leidžiantis nuo kalvos, mažėja pastatų aukštis ir gausėja želdinių. Nepaisant gana intensyvios statybos tarybiniu laikotarpiu, periferinėje miestelio dalyje išliko Lietuvos miestams ir miesteliams būdinga apstatymo forma. Pastatai gerai įsikomponuoja į statinių visumą ir nelygų miestelio reljefą. Dėl banguotos vietovės visa gyvenvietės panorama atsiskleidžia fragmentiškai, tarsi protarpiais pasislėpdama už kalvų (6 pav.).

Laukuvos miestelio panorama yra vienas iš saugomų urbanistinio paminklo elementų. Pagal 1969 m. parengtą, o 1979 m. patikslintą urbanistikos paminklų sąrašą, numatyta saugoti miestelio panoramą visos Laukuvos mastu[22]. Laukuvos urbanistinio paminklo statybos reglamente teigiama: „*Siekiant išsaugoti miestelio aikštės ir gatvių erdvių proporcijas ir mastelius, taip pat panoramos pobūdį, urbanistikos paminklo ribose neleistina aukštesnių kaip 2 aukštai pastatų statyba, ypač tokių pastatų, kurie galėtų būti akcentai.*“[23] Per ilgus miestelio gyvavimo amžius vienintelis jo panoramos akcentas buvo bažnyčios bokštai. Tačiau 1989 m. miestelio panorama kraštovaizdyje gerokai pakito. Ant kalvos, netoli centro, buvo pastatytas vandentiekio bokštas su apžvalgos aikštele. Tai gana masyvių formų ir kontrastingų spalvų statinys (balta, raudona), gerai matomas visoje apylinkėje. Jis užgožė anksčiau dominavusius bažnyčios bokštus ir tapo pagrindiniu Laukuvos panoramos akcentu.

Laukuvos miestelio planinė-erdvinė struktūra. Tai itin raiškaus savaime susidariusio radialinio plano miestelis. Laukuvos padėtis kaimyninių gyvenviečių atžvilgiu bei vietos reljefas buvo vienos iš svarbiausių priežasčių, nulėmusių tokią miestelio struktūrą. Apžvelgus urbanistinės raidos etapus, reikšmingiausias laikotarpis buvo nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio[24]. Dabar į aikštę sueina 5 gatvės, iš jų 4 pagrindinės ir viena (Plento) šalutinė. Dvi poros gatvių (Kapų–Eitvydavičių ir Šilalės–Sodų) sutampa su Varnių–Kvėdarnos ir Kaltinėnų–Rietavo krypties kelių senosiomis trasomis. Šie keliai iš pradžių ir sudarė miestelio plano karkasą, kurį vėliau papildė Tverų, Taikos, Aušros ir kt. šalutinės gatvelės (žr. 3, 7 pav.). Jos dar labiau padidino radialinio plano raiškumą. Taip susiklostęs gatvių tinklas ir jų apstatymas yra esminiai planinės-erdvinės struktūros komponentai.

[22] *Pasiūlymai...,* t. 1.
[23] *Ten pat.*
[24] *Ten pat.*

© *www.llt.lt*

7 pav. Laukuvos miestelio panorama. 2003 m. V. Plyniaus nuotr.

8 pav. Laukuva apie 1939 m. Br. Baltrušaičio nuotr. Iš S. Rimkevičiūtės archyvo

Tyrinėdamas Laukuvą A. Miškinis pastebi, kad plano savitumą daugiausia lėmė gamtinę situaciją gerai atitinkanti kryžkelė ir prie šios kryžkelės deranti aikštės forma. Penkių pagrindinių gatvių sankryžoje yra sudėtingos (dviejų nevienodo dydžio trikampių) formos aikštė (žr. 9 pav.). Didesniajame aikštės trikampyje yra šventorius su bažnyčia. Miestelyje vyko (žr. 2 lent. ir 9, 10 pav.) ir tebevyksta turgūs. Mažesnysis aikštės trikampis yra tarsi „prieaikštis“. Jame suformuotas nedidelis skverelis, kuriame stovi paminklas Lietuvos nepriklausomybei atminti.

1852–1856 m. pastačius bažnyčią (arch. Kalėda), susidarė svarbiausi miestelio tūrinės-erdvinės kompozicijos bruožai[25]. Originalią aikš-

[25] *Pasiūlymai...,* t. 1–2.

9 pav. Laukuvos miestelio aikštė, bažnyčia ir sovietmečiu apie aikštę statyti visuomeninės paskirties pastatai. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

10 pav. Laukuvos aikštėje per atlaidus vykstantis turgus. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

tės kompoziciją sudarė aukščiausioje vietoje stovinti bažnyčia bei tankus aikštės šonų užstatymas. Iki XX a. vidurio visi pastatai apie aikštę buvo mediniai, dauguma jų stovėjo šonu, vienas šalia kito (žr. 8 pav.). Medinių namų „salkos“ formavo savitą ritmą ir plastišką aikštės šonų siluetą[26].

1974 m. ir 1988 m. šiauriniame ir pietiniame aikštės šonuose, statant naujus silikatinių plytų kelių aukštų kultūros namus bei maisto ir pramoninių prekių parduotuves, buvo išgriauti beveik visi šiaurinėje ir pietinėje aikštės pusėse 1928–1929 m. statyti mediniai pastatai (8 pav.). Nauji statiniai gerokai pakeitė ankstesnį aikštės vaizdą. Aukšti, stambių tūrių pastatai suskaidė humanišką ir darnią erdvinę aikštės struktūrą (9 pav.). Nuo 1990 metų vykstantys ekonominiai ir socialiniai pokyčiai iš dalies pakeitė vietos bendruomenės poreikius, todėl nemaža dalis naujai statytų visuomeninių pastatų iki šių dienų neturi paskirties ir yra nenaudojami.

Iki XX a. vidurio Laukuvos miestelis buvo kompaktiškas, labiau sutelktas apie aikštę ir pagrindines gatves. Pokario metais daugėjant gyventojų bei aktyvėjant ūkinei veiklai toliau buvo plečiamas senasis gatvių tinklas. Apie naujai tiesiamus

[26] *Ten pat.*

© *www.llt.lt*

11 pav. Laukuvos miestelio vaizdas iš vandentiekio bokšto 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

12 pav. Centrinėje dalyje, už sinagogos, buvęs žydų kvartalas 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

akligatvius projektuojami nedideli individualių sklypų kvartalai su poilsio aikštelėmis bei želdiniais. Čia statomi sodybinio tipo, daugiausia vieno aukšto su mansarda pastatai.

Iki šių dienų pagrindinėse ir šalutinėse miestelio gatvėse vyrauja sodybų tipo statyba (žr. 7, 11 pav.). Lankstus gatvių tinklas puikiai pritaikytas prie kalvotos vietovės. Lenktose gatvelėse vyrauja uždaros, jaukios erdvės, kuriose gausu želdinių (žr. 12, 14 pav.).

XX a. 7-ąjį ir 8-ąjį dešimtmečiais Laukuvos miestelyje pastačius kultūros namus ir keletą kitų visuomeninės paskirties pastatų, buvo pakeista senoji aikštės erdvinė struktūra, tačiau plečiant bendrą miestelio užstatymo teritoriją ir gatvių tinklą vis dėlto liko išsaugotas autentiškas miestelio radialinio plano raiškumas. 1989 m. pastatytas vandentiekio bokštas keitė ne tik miestelio panoramą, bet ir centrinės dalies vaizdą: jis neteko dalies savitų urbanistinės aplinkos bruožų.

A. Miškinis, rašydamas apie Laukuvą, pažymi, kad miestelio architektūrinė-urbanistinė *„vertė glūdi plano ir tūrinės-erdvinės kompozicijos ypatumuose, iš kurių svarbiausi savitas, pasižymintis pradinių formų autentiškumu, organiškai atitinkantis gamtinei ir urbanistinei situacijai, itin raiškus radialinis planas. Tūrinės-erdvinės kompozicijos visuma, pasižyminti lietuvių liaudies architektūros būdingais bruožais“*[27].

Tyrinėtos sodybos ir pastatai. Ryškiausius pėdsakus Laukuvos urbanistinėje struktūroje paliko jau minėtas

[27] *Pasiūlymai...*, t. 1.

13 pav. Taikos gatvės fragmentas 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

14 pav. Eitvydavičių gatvelės fragmentas 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

XVII–XIX a. susiformavęs gatvių tinklas ir XIX–XX a. užstatymas. Miestelio architektūros ir urbanistikos paveldo kultūrinę vertę sudaro prieškario ir tarpukario statiniai ir jų kompleksai bei centrinės gyvenvietės dalies erdvinės užstatymo struktūros reliktai[28].

Tyrinėjant miestelio sodybinius sklypus ir jų pastatus, reikėtų skirti *prieškario* (iki 1917 m.), *tarpukario* (1918–1940 m.) ir *sovietmečio* (1945–1989 m.) laikotarpius. Kiekvieno šio laikotarpio sodybos ir jų pastatai turėjo savitas formavimosi ypatybes. Jų savitumus lėmė *funkcija,* kuri darė įtaką sklypo pasirinkimo *vietai* (miestelio pakraštyje arba centrinėje dalyje), o tai nulemdavo sodybinio sklypo *dydį ir planavimą* bei jame statomų pastatų kiekį ir formą.

Sklypų formavimosi tendencijos. Prieškariu ir tarpukariu iš žemės ūkio gyvenančios šeimos kūrėsi miestelio pakraščiuose. Jų sodybiniai sklypai buvo didesni. Čia esantis trobesių kiekis ir dydis priklausė nuo valdomos žemės kiekio ir gebėjimo ūkininkauti. Tokie sodybiniai sklypai kū-

[28] *2001 metais Laukuvos miestelyje atliktų natūrinių tyrimų duomenys; Pasiūlymai...,* t. 1.

© *www.llt.lt*

rėsi pagal žemaitiškas sodybų formavimosi tradicijas. Čia statomi didesni ūkiniai pastatai, formuojamas švarusis ir ūkinis kiemas, užveisiamas didesnis vaismedžių sodas.

Miestelio centrinėje dalyje esantys sklypai buvo nedideli (6–12 arų), dažniausiai pailgos formos, kompaktiškai išsidėstę apie aikštę ir palei pagrindines gatveles (3 pav.). Jie galėjo priklausyti ne tik privatiems asmenims – inteligentams, prekybininkams, amatininkams, samdomiems darbininkams, bet ir miestelio bendruomenei arba klebonijai. Tokie sklypai turėjo įvairesnę paskirtį. Miestelio centre kūrėsi vietos bendruomenei svarbios, visuomeniniais pagrindais veikiančios įstaigos. Čia stovi bažnyčia su klebonija (žr. 3, 15 pav., skl. Nr. 214), veikė parapinė mokykla (3 ir 17 pav., skl. 57), gaisrinė (3, 31 pav., skl. Nr. 220), buvusi areštinė (3 pav., skl. Nr. 248), špitolė, miestelio žydų bendruomenės maldos namai (3, 21 pav., skl. Nr. 215), šaulių namai (3 pav., skl. Nr. 245) ir t. t. Privatūs tokių sklypų savininkai dažniausiai vertėsi prekyba arba įvairiais amatais (18 ir 19, 24 ir 25, 32 pav.). Priklausomai nuo funkcijos, pastatai yra nedideli ir kompaktiškai išdėstomi sklype. Prie gatvės, atsuktas šonu, stovi pagrindinis pastatas, už jo, kiek toliau – sklypo gilumoje – statomas nedidelis ūkinis pastatas. Taip padaromas jaukus vidaus kiemas. Tankus centrinės miestelio dalies apstatymas ir želdiniai suformavo nedideles pagrindinių gatvelių erdves ir perspektyvą.

Sovietmečiu sodybiniai sklypai turėjo išskirtinai tik gyvenamąsias funkcijas. Jie buvo sudaromi pagal tipinius projektus. Tokie sklypai būdavo 15–25 arų. Visų jų išsidėstymo schema beveik vienoda. Namai būdavo statomi šonu prie gatvės, už jų – kiemą formuodavo vienas ūkinis pastatas. Sodybiniai daržai išdėstomi už ūkinio pastato.

Pastatų architektūra. Prieškario ir tarpukario laikotarpiais bei pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais Laukuvoje vyravo mediniai namai. Iki XX a. šeštojo dešimtmečio dauguma Laukuvos gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų buvo statoma apie aikštę ir jos prieigose – palei pagrindines gatves (3 pav.). Nuo 6–7 dešimtmečio pradedami statyti mūriniai namai pagal parengtus standartinius projektus. Tiriant Laukuvos architektūrinį paveldą, iš miestelyje esančių 304 sklypų buvo pasirinkti 73 sklypų pastatai (14%).

Vertingus Laukuvos architektūros bruožus lemiantys elementai išliko teritorijoje, kuri susiformavo reikšmingiausiu plano ir tūrinės-erdvinės kompozicijos raidos laikotarpiu, t. y. iki XIX a. šeštojo dešimtmečio pabaigos. Iki to laiko apstatyta teritorija yra paskelbta urbanistikos paminklu (3 pav.)[29]. Čia yra įregistruotas tik vienas architektūros paminklas. Tai – XVIII a. statyta Laukuvos kapinių koplyčia (3, 22, ir 23 pav., skl. Nr. 270). Tačiau yra išlikę ir daugiau vertingų XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios statinių. Dalis šio paveldo yra fiksuota architektūrinio matavimo brėžiniuose (16, 17, 18, 19, 25, 28, 32 pav.)[30].

Pagal atliktus kultūrologinius tyrimus, Laukuvos miestelyje registruota urbanistikos paminklo teritorija apima 108 sklypus, iš jų 91 sodybinis sklypas. Šioje teritorijoje išliko (3 pav.)[31]:

– 21 pastatas (13 sklypų), statytas iki Pirmojo pasaulinio karo (1914 m.);

– 34 pastatai (21 sklypas), statyti tarpukariu (1918–1940 m.).

[29] *Pasiūlymai...,* t. 1–2.

[30] *2001 metais Laukuvos miestelyje atliktų natūrinių tyrimų duomenys.*

[31] *Ten pat.*

Dauguma šių pastatų yra ne kartą remontuoti, rekonstruoti ir net perstatyti. Keičiantis savininkams bei jų poreikiams dažnai perplanuojamas pastatų vidus. Senosios medžiagos (mediena) pakeičiamos naujomis (plytos, tinkas, plastikas, šiferis). Rekonstruojami senųjų pastatų elementai praranda ankstesnę savo formą ir medžiagiškumą, o dažnai ir visai panaikinami (kaip nebeturintys prasmės). Tokie pertvarkymai pakeičia senųjų pastatų ankstesnes proporcijas ir buvusį vaizdą.

15(1) pav. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

15(2) pav. Klebonijos sklypas Nr. 214 (žr. 3 pav.). Laukuvos klebonijos svirnas yra seniausias medinis pastatas miestelyje. Tikslesnių duomenų – statybos metų, kas statė, kam priklausė – neišliko. Tačiau ištyrus jo konstrukcinius elementus, statybos būdą ir pastato proporcijas, galima teigti, kad svirnas statytas maždaug tuo laiku, kai buvo statoma Laukuvos mūrinė bažnyčia (1852–1856 m.). 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr. Viršuje – bendras klebonijos svirno vaizdas. 2002 m. A. Petrašiūno nuotr.

© *www.llt.lt*

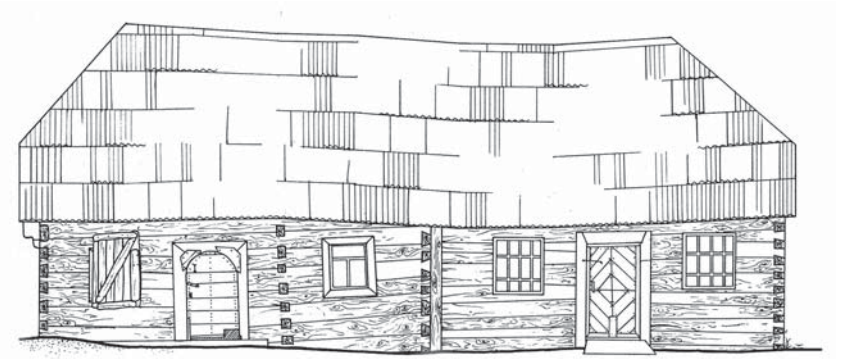

RYTINIS FASADAS

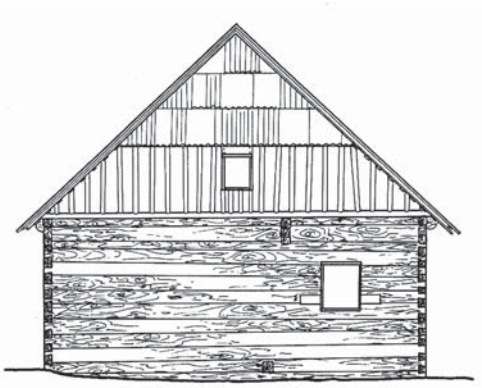

ŠIAURINIS FASADAS

1 0 1 2 3m

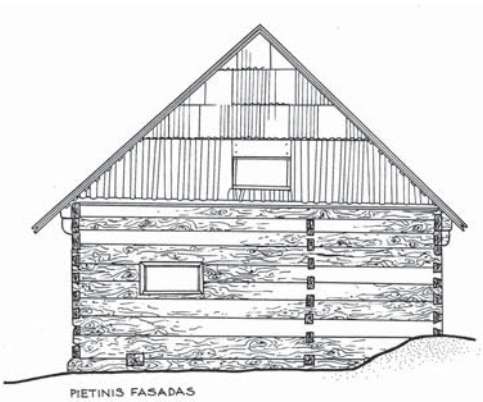

PIETINIS FASADAS

1 0 1 2m

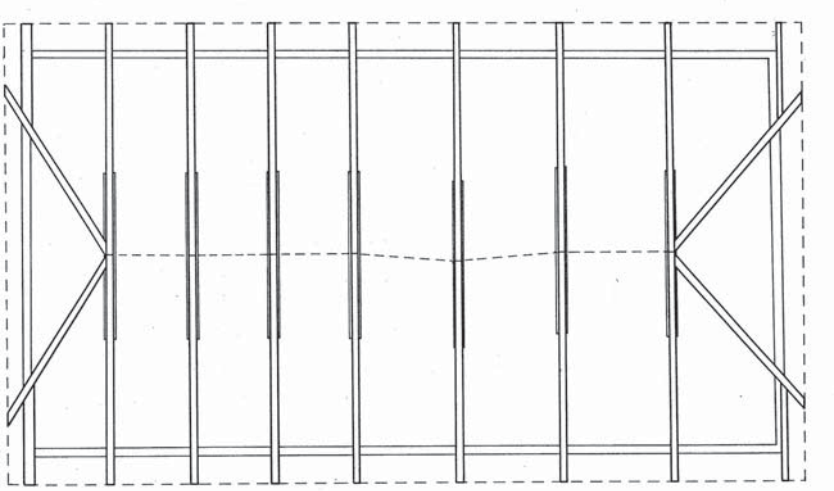

GEGNIŲ PLANAS

© www.llt.lt

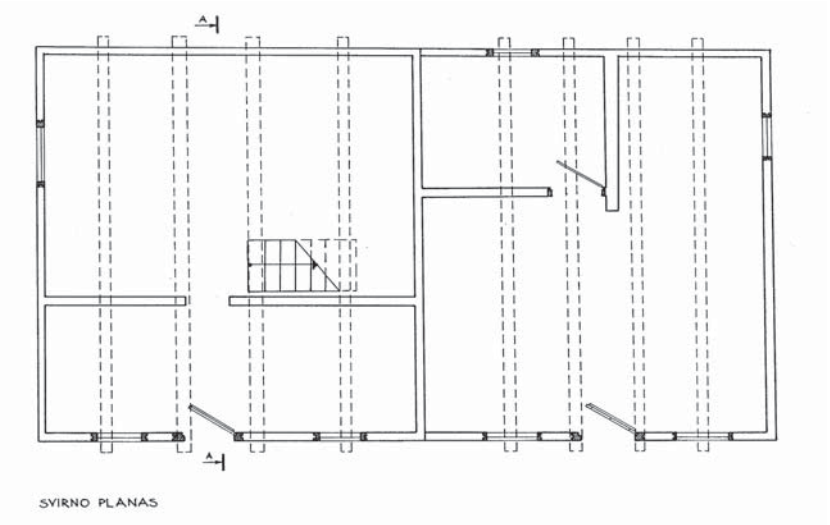

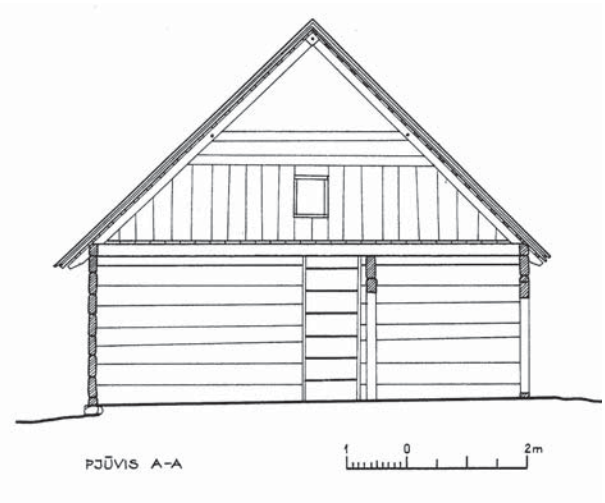

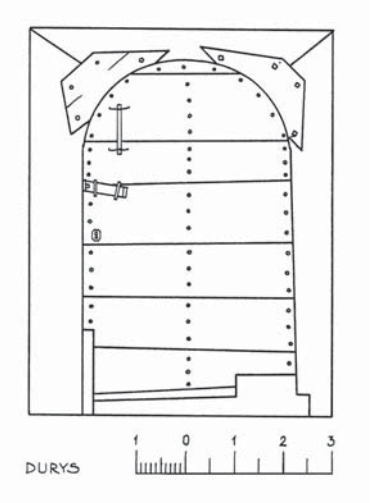

16 pav. Klebonijos sklypas Nr. 214 (žr. 3 pav.). Svirnas stovi galu į gatvę priešais kleboniją. Pastatas yra pailgos formos, dviejų dalių. Tai ne visai žemaitiškas svirnas. Iš pradžių pastatas buvo kompaktiškas, kvadratinės formos, be priesvirnio. Šonuose prie įėjimo ir vakarinėje sienoje bei frontone iškirsti nedideli langeliai. Pamatai akmeniniai, labai žemi, todėl žiūrint iš priekinio fasado pastatas atrodo kiek „susmukęs“. Tačiau be šių išskirtinumų, pastatas surėstas iš gulstinių, stambių tašytų sienojų, kampuose sukirstų į sąsparas. Stori sienų rąstai, pusiau valminis stogas nedideliam statiniui suteikia žemaičių pastatams būdingo masyvumo. Durys taip pat yra masyvios. Jos atidaromos į vidų, kad prireikus būtų galima priremti iš vidaus. Svirne buvo dvi patalpos ir palėpė. Pirmiausia įeinama į nedidelę patalpą „klėtsunga“, iš kurios patenkama į pagrindinę „grūdinės“ patalpą. Čia mediniai laiptai veda į palėpę, kur laikomi įvairūs nenaudojami daiktai. XX a. pradžioje svirnas buvo pailgintas. Iš šiaurės pusės pristatytos dvi patalpos, kurios turėjo atskirą įėjimą. Abi svirno dalis dengė gegninės konstrukcijos stogas, anksčiau dengtas skiedromis, dabar ant viršaus užklota šiferio danga. 2001 m. Braižė: Violeta Baltuškaitė, Lina Gruzdaitytė, Petras Lisauskas. Vadovas: arch. Kęstutis Žalnierius

17 pav. (1)
2001 m.
V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

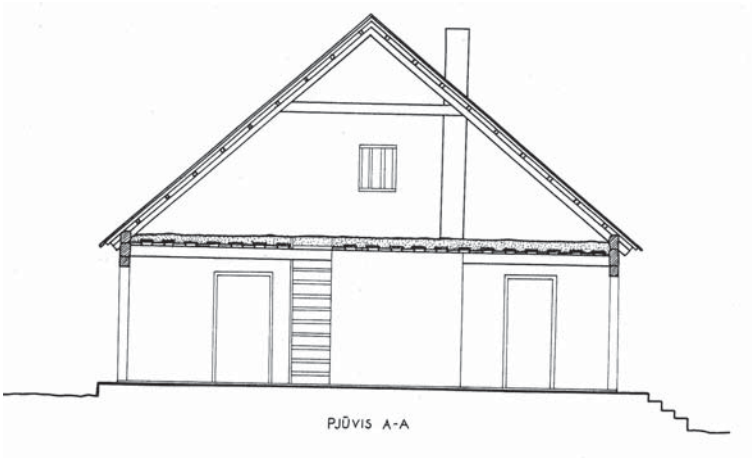

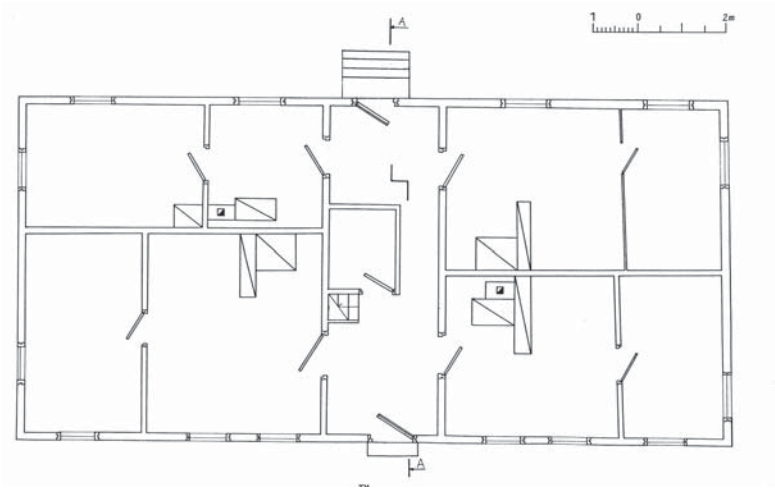

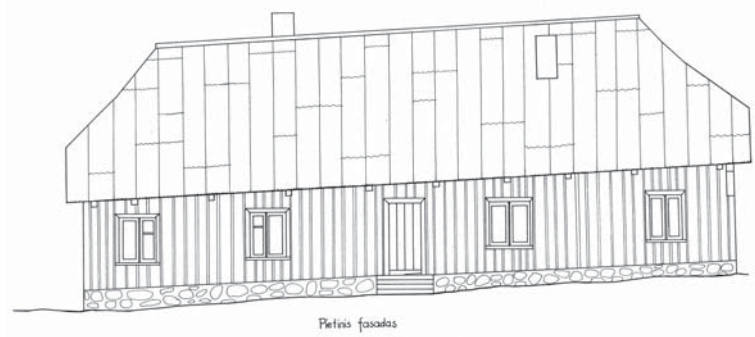

17 pav. (2) Sodybinis sklypas Nr. 57 (žr. 3 pav.) Juzefos Burčienės ir Petkutės Pulkarijos namas „Davatkynas“. Tradicinė žemaičių troba. Pastatas gana masyvus, jo korpusas ilgas ir platus, sienos vidutinio aukštumo. Pamatai akmeniniai. Fasadas vertikaliai apkaltas lentelėmis, nudažytas. Stogas taip pat masyvus pusiau valminis, iš pradžių buvo dengtas skiedromis, dabar ant jų viršaus užklotas šiferis. Beveik visi 14 langų pakeisti, o trys langai išlaikė autentišką, klasikinę puošybą. Trobos planas sudėtingas: centre stovėjo kaminas (dabar čia tamsi patalpa), kuris iš abiejų priemenės šonų skyrė trobą į du galus. Kiekvienas trobos galas išilgine kapitaline siena dalijamas į atskiras patalpas. Troboje iš viso yra 10 patalpų. 2001 m. Braižė: Sandra Trakšelytė, Jurga Gričiūtė, Petras Lisauskas, Andrius Tebelšis, Lina Gruzdaitytė. Vadovas: arch. Kęstutis Žalnierius

© www.llt.lt

18 pav. Sodybinis sklypas Nr. 184 (žr. 3 pav.). Bronislavos Narbutienės namas, statytas 1931 metais (prie Taikos ir Tverų gatvių sankryžos). Iš pradžių namas buvo kelių paskirčių: čia gyveno savininkai, buvo įrengtas paštas ir „Bankelis“, kuris veikė iki Antrojo pasaulinio karo. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

© www.llt.lt

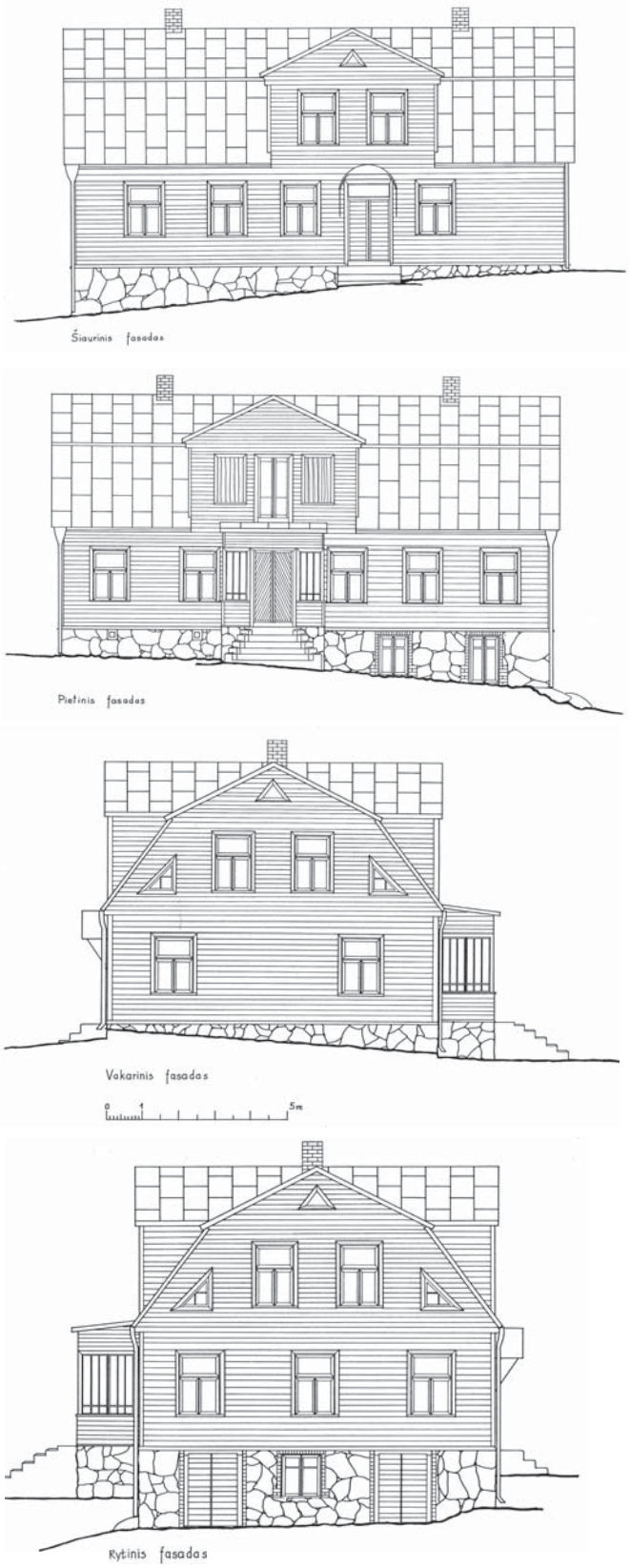

19 pav. Sodybinis sklypas Nr. 184 (žr. 3 pav.) Bronislavos Narbutienės namas išliko beveik nepakitęs. Pastatas būdingas tarpukario laikotarpiu statytiems miestelėnų namams. Pritaikytas gyventi ir visuomeninei funkcijai. Pastatas stačiakampės formos, vieno aukšto su mansarda ir pusrūsiu. Pamatai kiek iškelti, akmeniniai. Juose iš rytų ir pietų pusės išmūryti trys langai ir dvi papildomos angos. Fasadai horizontaliai apkalti lentelėmis ir nudažyti. Stogas dvišlaitis, apskardintas. Iš gatvės pusės terasiniai laiptai veda į pagrindinį įėjimą, tačiau nelikus visuomeninės paskirties, pagrindinis įėjimas yra iš kiemo pusės. 2001 m. Braižė: Sandra Trakšelytė, Vytis Ancevičius, Jurga Pyrčak. Vadovas: arch. Kęstutis Žalnierius

© www.llt.lt

20 pav. Sodybinis sklypas Nr. 218. Miestelėno gyvenamasis namas, statytas XX a. 1-ojoje pusėje. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

21 pav. Buvę Laukuvos žydų bendruomenės maldos namai (sinagoga). Pastatas surėstas iš rąstų 1928 m.[32]*, yra „monumentalaus sudėtinio tūrio*[33]*, su aukštėjančiu šiaurės pusėn akmens mūro cokoliu. Sienos skaidomos sąvaržomis ir apkaltos horizontaliomis lentomis. Buvusią pastato paskirtį išduoda šoninių fasadų kompozicija: rytinė pusė yra vienaaukštė su aukštais stačiakampiais langais, o vakarinė – dviejų aukštų su mažesniais langais. Pagrindiniame pietų fasade yra du įėjimai (vyrams ir moterims); juos akcentuoja atviras dvišlaitis prieangis, kurio stogelį remia keturi stulpeliai. Prieangio trikampio skydelio apačia puošta drožiniais. Šoninis šiaurės fasadas (kaip ir pagrindinis) sudarytas iš vienaaukštės ir dviaukštės dalių; fasadą skaidančios vertikalios sąvaržos, imituojant piliastrus, pagyvintos stilizuotais kapiteliais. Laukuvos sinagogos formos artimos liaudiškos architektūros statiniams, o atskirose detalėse jaučiama stilinės architektūros įtaka. Telšių, Plungės, Alsėdžių ir Veisiejų sinagogų architektūra paprastesnė, formos lakoniškos“*.*

[32] *Etnoarchitektūros vertinimo kriterijai ir tvarka*: Projektas. Parengė Kultūros paveldo centras, Vilnius, 2002.

[33] *2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys*. KTU; vadovai, arch. K. Žalnierius, dokt. V. Karvelytė-Balbierienė, Kaunas, 2001.

* Rupeikienė M. Medinės Lietuvos sinagogos, *Medinė architektūra Lietuvoje*, Vilnius, 2002, p. 78.

© www.llt.lt

Stasio Jurgučio gyvenamasis namas, statytas XX a. 4-ame dešimtmetyje. 1955 m. Iš A. Laurinavičienės (Jurgutytės) albumo

22 pav. Laukuvos senųjų kapinių koplyčia iš priekio (vakarinis fasadas). Priekyje iš kairės D. Svidinskaitė, V. Milius, toliau B. Bukauskienė. 2001 m. Z. Juškevičiaus nuotr.

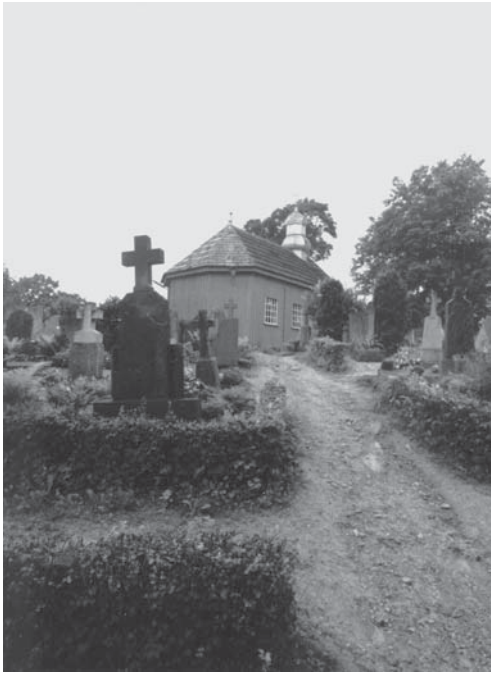

23 pav. Laukuvos kapinių sklypas Nr. 270 (žr. 3 pav.) ir koplyčia, statyta XVIII amžiuje. 1979 m. ji įregistruota kaip architektūros paminklas[34]. Koplyčia stovi kapinių centre, priekinis fasadas atgręžtas į kapinių vartus pietvakarių pusėje. Tai stačiakampis iš medinių sienojų suręstas pastatas. Fasadai apkalti vertikaliomis lentelėmis ir nudažyti. Stogas dvišlaitis, dengtas skiedromis. Virš pagrindinio įėjimo yra nedidelis skarda dengtas bokštelis.
2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

[34] *Architektūros paminklų techninės apžiūros aktas. Laukuvos kapinių koplyčia*, Laukuva, Šilalės raj. Reg. Nr. 637. Parengė kultūros paminklų apsaugos vyr. metodininkė Irena Marteikienė. LTSR Kultūros m-ja, Vilnius, 1979.

© www.llt.lt

24 pav. Sodybinis sklypas Nr. 15 (žr. 3 pav.). Juozo Rupšio namas, apie 1927 metus statytas daktaro Jono Ukrino. Čia gyveno pats daktaras, taip pat buvo įrengtas privatus gydytojo kabinetas ir dvi palatos.
Po karo čia buvo 19 lovų ligoninė, o dar vėliau – ambulatorija ir vaistinė. Iškėlus vaistinę ir ambulatoriją į kitą pastatą, čia atsikėlė agrarinė tarnyba, kiek vėliau įkurta krautuvė. Šiuo metu tai privatus gyvenamasis namas. 2001 m.
V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

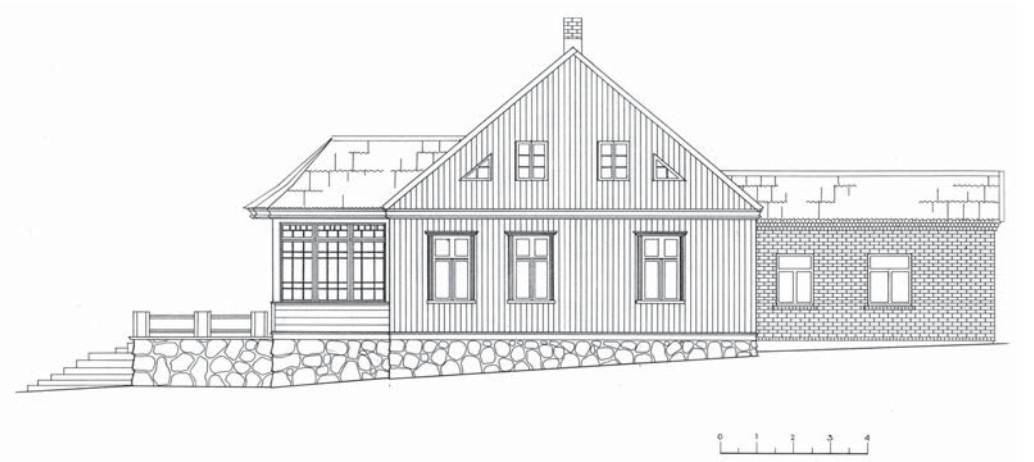

25 pav. Sodybinis sklypas Nr. 15 (žr. 3 pav.). Juozo Rupšio namas. Pastatas gana erdvus. Keičiantis namo funkcijoms, kito ir jo vidus. Pakeistos kai kurios vidinės namo pertvaros, užklota nauja stogo danga, iš kiemo pusės pristatytas silikatinių plytų priestatas. Tačiau pastato bendras tūris, pamatai, fasadų apdaila (vertikaliai apkalta ąžuolinėmis apdailos lentelėmis), langai išliko nepakeisti. 2001 m.

Braižė: Dalia Saltonaitė, Marius Motiejūnas, Andrius Tebelšis. Vadovas: arch. Kęstutis Žalnierius

© *www.llt.lt*

26 pav. Sodybinis sklypas Nr. 299 (žr. 3 pav.). Gyvenamasis namas, statytas XX a. 1-ojoje pusėje. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

27 pav. Sodybinis sklypas Nr. 268 (žr. 3 pav.). a) gydytojo Bronislovo Tallat-Kelpšos namas, statytas 1850 m. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr. b) brėžinyje apačioje – dvarininko Tallat-Kelpšos 1893 m. suformuotas žemės sklypas

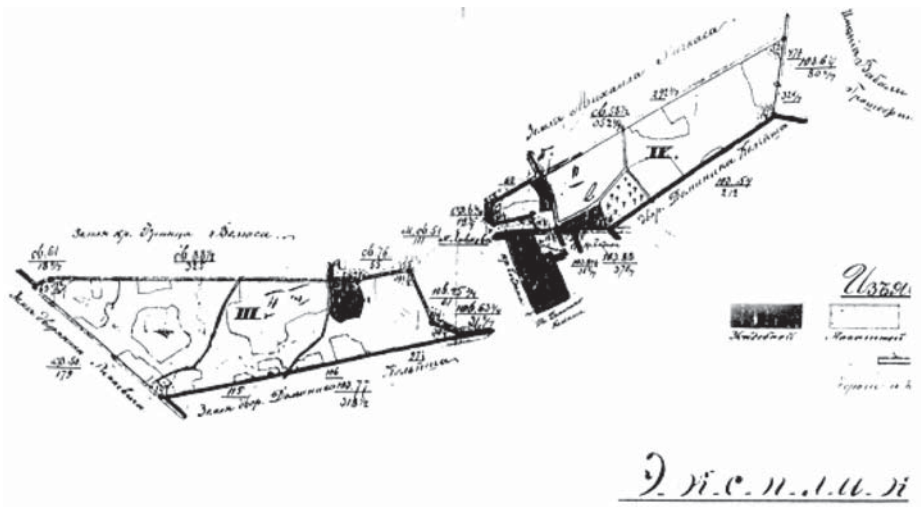

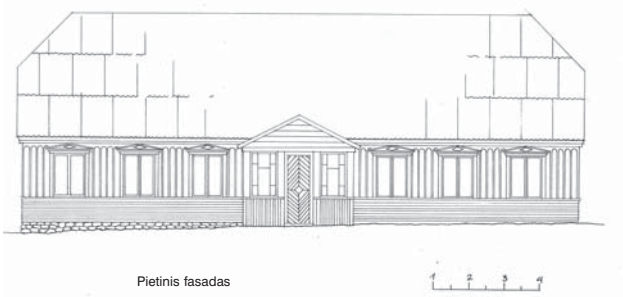

Pietinis fasadas

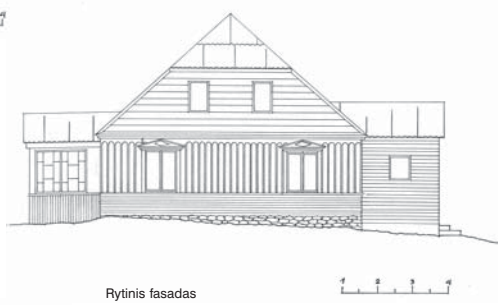

Rytinis fasadas

Šiaurinis fasadas

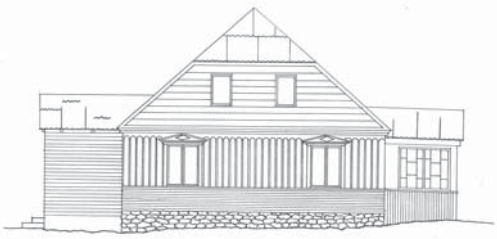

Vakarinis fasadas

28 pav. Sodybinis sklypas Nr. 268 (žr. 3 pav.). Gydytojo Bronislovo Tallat-Kelpšos namas, kaip ir visi tradiciniai žemaičių gyvenamieji namai – trobos, pasižymi masyvumu. Pastatas ilgas ir platus, pamatai akmeniniai. Sienos vidutinio aukštumo, pagal langų liniją dailiai apkaltos vertikaliomis, dekoruotomis lentelėmis. Išlikęs autentiškas, klasicistinis langų dekoras byloja, jog tai buvęs dvarininko namas. Stogas taip pat masyvus, pusiau valminis, anksčiau buvo dengtas skiedromis, dabar ant viršaus užklotas šiferis. Galiniuose frontonuose yra po du nedidelius langelius. Pokario metais, pasikeitus gyventojams, planas pakito, tačiau išlaikė pagrindinius žemaitiškos trobos elementus. Troba turi du įėjimus: iš gatvės pusės pokariu buvo pristatyta įstiklinta veranda, iš kiemo pusės – medinis prieangis. 2001 m.
Braižė: Živilė Stasiūnaitė, Jurga Gričiūtė, Povilas Kankulevičius. Vadovas: arch. Kęstutis Žalnierius

29 pav. Kvėdarnos ir Rietavo senųjų kelių sankryža. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

30 pav. Sodybinis sklypas Nr. 30 (žr. 3 pav.). Gyvenamasis namas, statytas XX a. 1-ojoje pusėje. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

31 pav. Sodybinis sklypas Nr. 220 (žr. 3 pav.). Keturių šeimų gyvenamasis namas, tarpukariu buvusi gaisrinė. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

© www.llt.lt

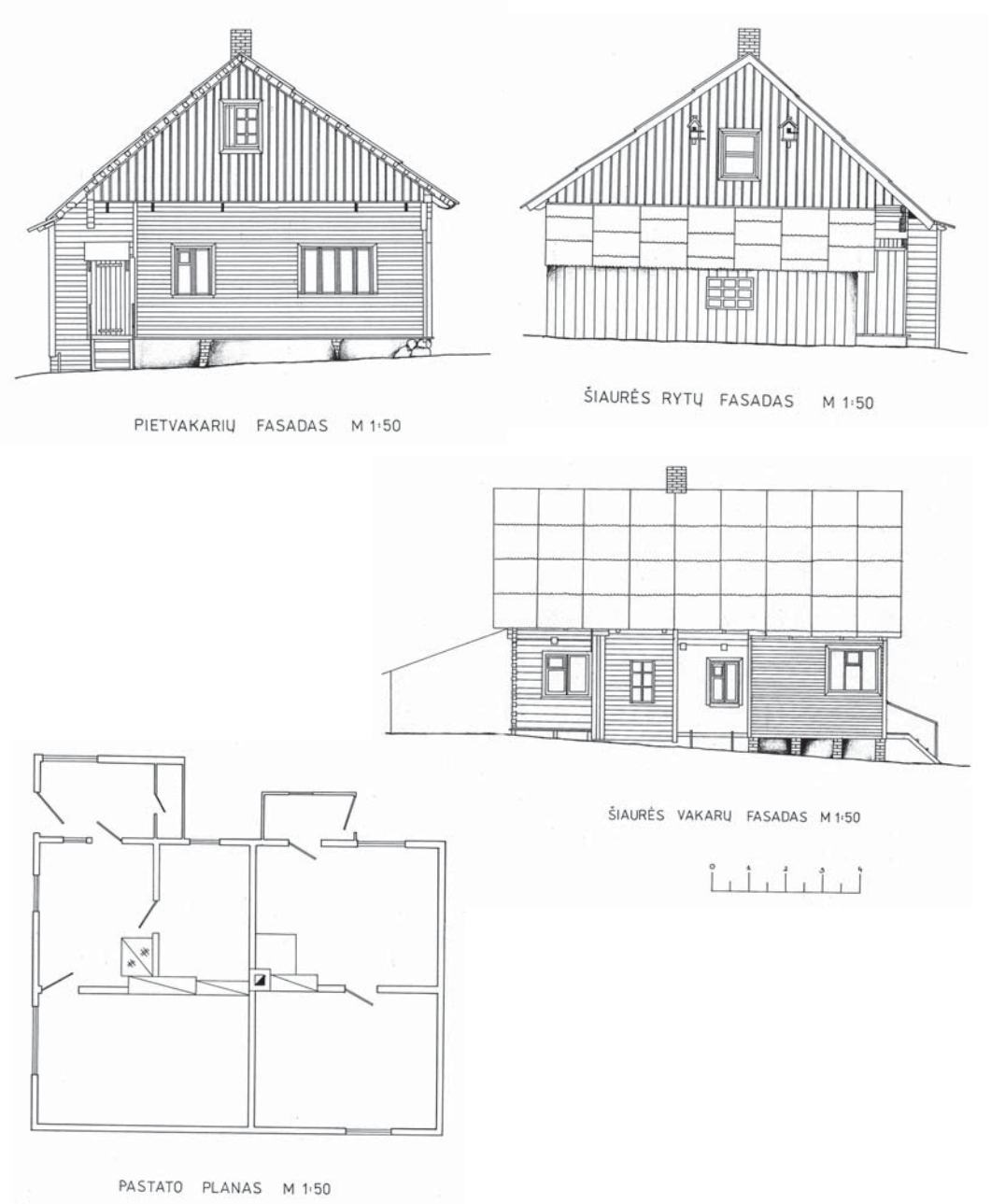

32 pav. Sodybinis sklypas Nr. 177 (žr. 3 pav.). Vaičiuliams priklausančiame name (dar vadinamame „malūnininko namu“) prieš karą buvo hidraulinis malūnas. Išlikusi autentiška pastato konstrukcija ir proporcijos byloja apie anksčiau buvusią gamybinę jo funkciją. Pokariu namas tapo gyvenamas. Iš dalies pakito ir jo vidaus planavimas. Fasadai buvo horizontaliai apkalti lentelėmis, o sienose iškirstos langų angos. Šio sklypo šiaurinėje dalyje stovėjo vėjo malūnas, prieš 6–7 metus nugriautas. Išlikę buvusio malūno akmens ir raudonų plytų mūro pamatai. 2001 m.
Braižė: Vytis Ancevičius, Marius Motiejūnas. Vadovas: arch. Kęstutis Žalnierius

Sovietmečiu centrinėje miestelio dalyje apie aikštę nugriauta nemaža vertingų pastatų. Kai kurie iš jų (kaip antai Laukuvos vėjo malūnas) neprižiūrimi ar neremontuojami patys sunyko. Tik nedidelė dalis prieškariu ir tarpukariu statytų pastatų išsaugojo pirminį planavimą ir autentišką vidaus įrangą (kaminas, krosnis, laiptai), medžiagiškumą ir vaizdą. Tokie pastatai yra svarbūs miestelio bendruomenei kaip jų istorijos liudytojai. Šie architektūros paveldo objektai turi kultūrinę vertę ir visuomeninę reikšmę.

Išvados:

1. Laukuvos urbanistikos paminklo teritorija apima centrinę miestelio dalį. Šioje teritorijoje išliko tik apie 1% pastatų, statytų iki Pirmojo pasaulinio karo, ir apie 3% – statytų tarpukariu. Laukuvoje išliko 4–5% kultūrinę vertę turinčių pastatų.

2. Dabartiniame Laukuvos miestelyje didelė dalis sklypų susiformavo 1960–1970 metų laikotarpiu. Išlikusio vertingo architektūrinio paveldo rasta tik senuosiuose (XIX a. pab.) miestelio pastatuose.

Tyrinėtasis architektūros paveldas greitai negrąžinamai nyksta. Ypač smarkus medinės architektūros nykimas. Daugumos Laukuvos miestelyje prieškario ir tarpukario laikotarpiu statytų pastatų fizinė būklė yra patenkinama arba bloga.

3. Architektūros (ypač etnoarchitektūros) paveldo nykimą labai spartina:

– XX amžiaus antrojoje pusėje ir XXI amžiaus pradžioje kintančios ūkininkavimo sąlygos;

– mažėja tradicinės kaimo bendruomenės, kartu pamirštamos statybos tradicijos ir įgūdžiai.

Tokių veiksnių veikiamas tiesioginį ir dažnai lemiamą poveikį savo gyvenamajai aplinkai daro pats žmogus – jo socialinė padėtis, ekonominės galimybės ir ūkinė veikla.

Juodainių kaimo gyvenvietės kultūrologiniai tyrimai

Juodainių kaimo gyvenvietė yra Šilalės rajono, Laukuvos seniūnijos šiaurinėje dalyje. Jau XIV–XVI a. čia buvo kaimas, kuris priklausė bajorui Juodžiui[35]. Remiantis J. Butkevičiaus žemaitiškų kaimų ir vienkiemių tyrinėjimais, galima spėti, kad Juodainių kaimas XVI–XIX a. galėjo būti vienas iš žemaitiškų senovinių kaimų, kur tam tikra vienkiemių grupė buvo vadinama vienu bendru vardu[36]. Vienkieminė Juodainių kaimo struktūra išsilaikė iki kolektyvizacijos pradžios. Sovietmečiu, vykdant žemės ūkio reformą, 1965–1968 m. Juodainiai tampa pagalbine kolūkio gyvenviete[37]. Tuomet į Juodainius atsikėlė gyventi didžioji dalis dabartinių gyventojų.

Pradėjus kurti Juodainių pagalbinį ūkį, nauja Juodainių gyvenvietė pradėta formuoti šalia XIX a. susiformavusio Dvarviečių vienkiemio (34 pav., sod. Nr. 7). Gyvenvietės visuomeniniai ir gyvenamieji sklypai buvo nedideli ir formuojami vienas šalia kito palei dvi gatveles rytų ir pietvakarių kryptimis (34 ir 35 pav.).

[35] Kviklys B. Laukuva, *Mūsų Lietuva*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1991, t. 4, p. 199–204.

[36] Butkevičius J. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*, Vilnius: Mintis, 1971.

[37] *2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys*. KTU; vadovai – arch. K. Žalnierius, dokt. V. Karvelytė-Balbierienė, Kaunas, 2001.

© www.llt.lt

33 pav. Juodainių kaimo gyvenvietės panorama. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr. ir schema

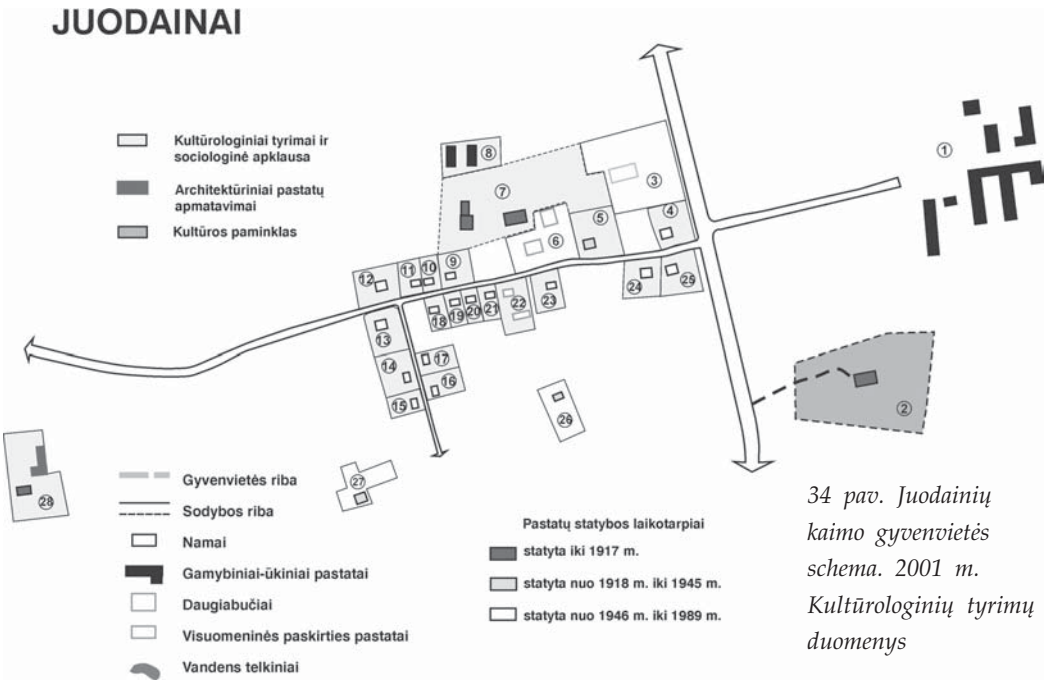

34 pav. Juodainių kaimo gyvenvietės schema. 2001 m. Kultūrologinių tyrimų duomenys

Prie Dvarviečių vienkiemio pietinėje ir rytinėje pusėje pastatoma 40 vietų mokykla su biblioteka (34 pav., sklypo Nr. 3), du dviejų aukštų 8 butų daugiabučiai namai su parduotuve (34 pav., sklypo Nr. 6). Kitoje gatvės pusėje pastatomas pieno supirkimo punktas (34 pav., sklypo Nr. 22). Taip suformuojama gyvenvietės centrinė dalis. Į rytus nuo gyvenvietės, už Tverų kelio, pastatytas Juodainių gamybinis kompleksas (34 pav., sklypo Nr. 1)[38].

Juodainių kaimo vienkiemių sodybos. Dabartiniu metu Juodainiuose yra 20 nedidelių kaimo sodybų ir 5 vienkiemiai, iš kurių 3 susiformavę XIX a. antrojoje pusėje (34 pav., sod. Nr. 2, 7, 28)[39]. Tai tradicinės žemaitiškos sodybos, 1–3 km atstumu nutolusios viena nuo kitos. XIX a. Juodainių kaime tikriausiai buvo ir daugiau senųjų vienkiemių, tačiau kolektyvizacijos metu, vykdant žemės re-

[38] *2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys; Laukuvos ūkio planas.* Tip. Projektas Nr. 0521801, parengė Ž. ū. statybos projekt. inst. Kaunas, 1989.

[39] *2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys.*

35 pav. Sodybos Nr. 2 troba. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

formą, dalis tokių sodybų buvo iškeldintos arba dėl nepalankių ūkininkavimo sąlygų sunyko. Išlikusios tradicinės žemaitiškos sodybos yra vertingas etnoarchitektūros paveldas, bylojantis apie Juodainių kaimo kilmę ir šio krašto kultūros tradicijas.

Juodainių kaimo XIX a. vienkiemių formavimosi bruožai. Aprašydamas Lietuvos vienkiemius J. Butkevičius pažymėjo, kad XIX amžiuje susiformavusios žemaitiškos sodybos iš esmės panašios į senąsias XVI amžiaus vienkiemių sodybas[40]. Visi Juodainių kaimo šimtamečiai vienkiemiai yra laisvo planavimo. Atsižvelgiant į kalvotą reljefą, senieji vienkiemiai kūrėsi prisitaikant prie gamtinės aplinkos ypatybių – kalvų atšlaitėse, aukštesnėse ir sausesnėse vietovėse, šiek tiek atokiau nuo didžiųjų kelių (34 pav., sod. Nr. 2, 28). Panaudojant reljefą sodybos ir jų pastatai būdavo apsaugojami nuo vyraujančių vėjų. Pastatų išsidėstymui ir erdvinei struktūrai įtaką darė ne tik sodybos vietos parinkimas, bet ir pagrindinių statinių – trobos, svirno, tvarto padėtis bei jų funkcinis tarpusavio ryšys. Aukščiausioje sodybos vietoje buvo statomas gyvenamasis namas – *troba*. Tyrinėtose sodybose troba pagrindiniu fasadu atsukta į pietus, ilgąja ašimi nukreipta iš rytų į vakarus, kad patalpos visą parą būtų gerai apšviestos (34 pav., sod. Nr. 2, 7, 28)[41]. Svirnai stovėdavo priešais trobą ir sudarydavo švarųjį kiemą. Tvartas statomas žemiausioje sodybos vietoje, kad visi nešvarumai iš tvarto nepatektų prie trobos – į švarųjį kiemą[42].

Juodainių kaimo vienkiemiams, kaip ir visoms senosioms žemaitiškoms sodyboms, būdinga apstatymo ir apželdinimo dermė (42 pav.). Pastatai laisvai išdėstomi plačiuose sklypuose ir kaitaliojasi su intensyviu apželdinimu. Sodybų planavimas suderintas su ūkine-gamybine veikla, atsižvelgiant į gamtinės aplinkos ypatybes. Taip sudaromos geresnės darbo sąlygos. Tinkamas pastatų išdėstymas ir bendras apželdinimas teikia estetinį pasigėrėjimą ir sudaro jaukią aplinką[43]. Senieji vienkiemiai apaugę didžiuliais lapuočiais medžiais: uosiais, klevais, liepomis, įvairiais spygliuočiais. Gausi augalija gerina sodybos vaizdą ir atlieka svarbią praktinę funkciją: apsaugo pastatus nuo vėjo, sudaro palankų mikroklimatą[44].

[40] Butkevičius J. *Min. veik.*; Minkevičius J., *Lietuvos kaimo senųjų medinių ūkinių trobesių architektūra*, Kaunas, 1960, t. 1, p. 81–101.

[41] Butkevičius J. *Min. veik.*; *2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys.*

[42] Butkevičius J. *Min. veik.*

[43] *2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys*; Minkevičius J., Baršauskas J. *Kompoziciniai principai ir kompozicinės priemonės lietuvių liaudies architektūroje*, Kaunas, 1960, t. 1, p. 295–307.

[44] *Ten pat.*

© *www.llt.lt*

36 pav. Sodybinio sklypo (buvusio vienkiemio) Nr. 7 troba (vakarų fasadas). 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

Juodainių XIX a. vienkiemių dabartinė fizinė būklė ir kultūrinė vertė. Tyrinėtos Juodainių XIX a. sodybos yra svarbus šio krašto kultūrinis palikimas. Tai Laukuvos apylinkių tradicinės žemaitiškos architektūros pavyzdžiai, kurie išlaikė savo kultūrinę vertę bei visuomeninę reikšmę. Dabartiniu metu šių sodybų fizinė būklė yra patenkinama arba bloga. Tokią padėtį lėmė pasikeitusios ūkininkavimo sąlygos, kurios darė įtaką šeimų socialinei ir ekonominei veiklai.

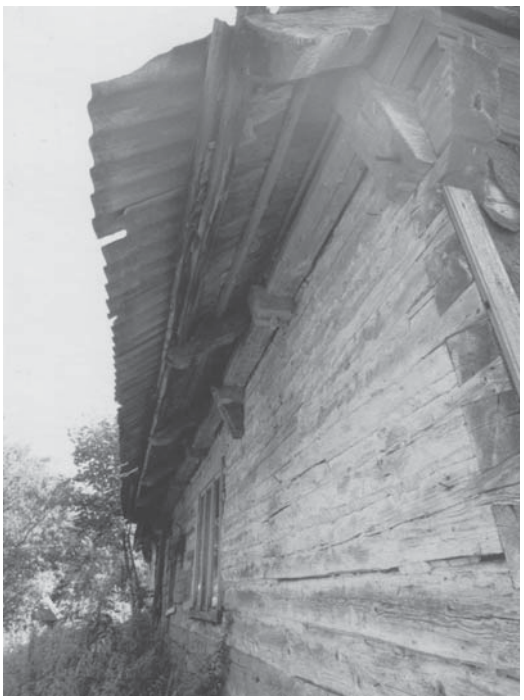

37 pav. Sodybinio sklypo Nr. 7 trobos ir sienų konstrukciniai elementai (šiaurinis fasadas). 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

Sodyba Nr. 7 (36 ir 37 pav.) susiformavo 1878 metais. Tai buvo stambaus ūkininko vienkiemis, kuriame iki kolektyvizacijos pradžios stovėjo didelė troba, svirnas, tvartas, kluonas, 4–5 silosinės ir tvenkinys. 1960–1970 metais šalia vienkiemio buvo pradėta statyti pagalbinė Juodainių kolūkio gyvenvietė. Palei rytinę sodybos ribą buvo pastatyta mokykla, o iš pietų pusės, šalia gatvės – du daugiabučiai (34 pav.). Taip vienkiemis tapo viena iš naujai formuojamos gyvenvietės sodybų. Pasikeitus socialinėms ir ekonominėms sąlygoms sodyba pamažu nyko. Dauguma ūkinių pastatų, praradę savo pirminę paskirtį, buvo nugriauti. Čia išliko tik tvenkinys, tvartelis ir tradicinė žemaitiška troba, kuri, kaip minėta, buvo pastatyta 1878 m.

Išlikę pastatai, ypač senoji troba, yra blogos būklės (36 ir 37 pav.). Keičiantis gyventojams rekonstruotas namo vidus. Pakeistos kai kurios sutrūnijusios konstrukcijų dalys, paplatinti

38 pav. Laukuvos apyl. Juodainių k. V. Kėdavičiaus (sodybos Nr. 2) troba 1979 m. Iš KPC fondų

39 pav. Sodybos Nr. 2 troba 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

40 pav. Laukuvos apyl. Juodainių k. V. Kėdavičiaus (sodybos Nr. 2) tvartas 1979 m. Iš KPC fondų

© www.llt.lt

langai, prie įėjimų pastatyti priestatai. Stogą dengia tolis ir šiferis, po kuriuo dar matyti ankstesnė skiedrų danga. Išvardytieji „pagerinimai“ nepakeitė viso pastato proporcijų (pločio ir aukščio). Namas išlaikė pagrindinius tradicinės žemaitiškos trobos bruožus: pastatas ilgas ir platus, pamatai akmeniniai, sienos vidutinio aukštumo, tradiciškai apkaltos vertikaliomis lentelėmis, stogas – masyvus, pusiau valminis.

41 pav. Sodybos Nr. 2 trobos tradicinis kaminas (XIX a. pab.). 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

Sodyba Nr. 2 yra šalia Juodainių gyvenvietės, rytinėje pusėje už kelio į Tverus (34 pav.). 1979 metais ši sodyba įtraukta į architektūros paminklų sąrašą ir buvo saugoma valstybės[45]. Ši sodyba yra tradicinis žemaitiškas vienkiemis, susiformavęs XIX a. antrojoje pusėje. Registruojant 1979 metais vienkiemyje stovėjo troba ir ūkinis pastatas – tvartas su daržine (40 pav.). Sodyba gausiai apželdinta. Kad apsisaugotų nuo vyraujančių vėjų, iš šiaurės ir rytų pusės pasodinta spygliuočių eilė. Užveistas didelis vaismedžių sodas.

Šiuo metu paminklinė sodyba yra apleista. Išliko tik šimtametė troba, kuri yra būdingas tradicinio žemaitiško namo architektūros pavyzdys. Namas, nors ir apleistas, išlaikė savo kultūrinę vertę (39 pav.).

Pastatas, kaip ir dauguma tradicinių Žemaitijos namų, yra gana masyvus. Jo korpusas ilgas ir platus, sienos vidutinio aukštumo (38 ir 39 pav.)[46]. Pamatai akmeniniai, ant kurių surėstos gulstinių rąstų sienos. Fasadai apkalti vertikaliomis lentelėmis. Beveik visi langai paplatinti, dviejų arba trijų padalų. Stogas, kaip ir pats pastatas, masyvus, pusiau valminis. Iš pradžių buvęs dengtas skiedromis (38 pav.), o šiuo metu – šiferiu ir bitumine danga (39 pav.). Galiniuose frontonuose yra po nedidelį langelį (35 pav.).

Pastato planas sudėtingas: centre stovi masyvus iš molio drėbtas kaminas. Jis sudarė nedidelę atskirą patalpą, kurios sienos siekė stogo viršūnę (41 pav.). Kamino viduje anksčiau buvo pagrindinė virykla, kur verdamas valgis arba rūkoma ir laikoma mėsa[47]. Dabar tai – tamsi patalpa, kuri iš abiejų priemenės šonų skiria trobą į du galus. Viename gale yra geroji troba, kitame – prastoji. Prastasis trobos galas buvo naudojamas kasdieniniam šeimos gyvenimui, gerasis – svečiams[48]. Kiekvieną trobos galą išilginė

[45] *Architektūros paminklų techninės apžiūros aktas*. J. Kėdavičienės sodyba, Laukuvos apyl., Šilalės raj.: Reg. Nr. 636, parengė kultūros paminklų apsaugos vyr. metodininkė Irena Marteikienė. LTSR Kultūros mja, Vilnius, 1979.

[46] Butkevičius J. *Min. veik.; 2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys. Architektūros paminklų techninės apžiūros aktas.*

[47] Butkevičius J. *Min. veik.; 2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys.*

[48] *Ten pat.*

kapitalinė siena dalija į atskiras patalpas. Centrinis kaminas, atitvertas molio sienomis, negalėjo apšildyti pagrindinių patalpų, todėl prie šonų papildomai sumūryti du pečiai. Troba turi net keturis įėjimus: du iš jų veda į priemenę, kiti du – į atskiras kamaras. Iš viso troboje yra 11 patalpų.

Sodyba Nr. 28 yra netoli Juodainių gyvenvietės, vakarinėje pusėje (34 ir 42 pav.). Šis vienkiemis susiformavo maždaug XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Vienkiemis yra laisvo planavimo. Čia auga daug senų medžių, užveistas didelis vaismedžių sodas. Kaip tradicinė žemaitiška sodyba ji unikali tuo, kad čia yra išlikęs „L“ formos ūkinis pastatas. Anksčiau tokios formos tvartai buvo būdingi daugeliui žemaitiškų vienkiemių. Toks pastato tipas buvo pasirenkamas atsižvelgiant į konkrečias ūkio sąlygas bei turimų gyvulių kiekį[49]. Lenktos formos pastatas glaudžiai įsikomponuoja į minėtą laisvo planavimo vienkiemį. Stovėdamas priešais trobą iš šiaurinės pusės ir kiek „patrauktas“ į rytus (42 pav.), gerai apsaugo sodybos kiemą bei trobą nuo vyraujančių šiaurės rytų vėjų. Tokiame pastate ir šalia aptvertame diendaržyje – *laidare* yra užuovėja, todėl patogiau prižiūrėti ir saugoti gyvulius.

Ūkinis pastatas yra kelių funkcijų. Būdinga lenktos formos tvarto savybė – įkomponuota daržinė. Šiaurinėje pastato dalyje yra daržinė (44 pav., 47 pav. a ir c), o rytinėje – tvartas (43 ir 47 pav. b). Tokia daržinės ir tvarto padėtis padeda greitai pristatyti gyvuliams pašarą ir pakratus. Prijungta daržinė patogi ir tuo, kad arti nešti pašarus, jie mažai nusibarstydavo ir nesudrėkdavo lietaus metu.

Dvilypė pastato funkcija diktavo atitinkamą patalpų planavimą ir lėmė konstrukcinius sprendimus. Tvarte turėjo būti gera šilumos, sienų bei patalpų apsauga nuo drėgmės, todėl jo sienojai lygiai nutašyti ir sandariai suleisti. Taip pat ši pastato dalis turi aukštesnius akmenų pamatus, kurie iškelia sienų rąstus kiek aukščiau (47 pav.) – juos geriau apsaugo nuo drėgmės ir puvimo. Laidaro pusėje ties daržine yra platesnė pastogė, kuri lietaus metu apsaugo šieną nuo drėgmės. Daržinės laidarinės pusės pastogė platesnė už išorinės. Ant ilgų, išeinančių į pastogę perdenginio sijų galų paguldytas užlaidinis rąstas, į kurį remiasi gegnės (45 pav.)[50]. Tvarto laidarinės pusės pastogė kiek siauresnė, todėl čia išeinančios į pastogę perdenginio sijos trumpesnės (46 pav.).

Tvarto architektūrinė forma yra glaudžiai susijusi su konstrukcijos ypatybėmis. Raiškiausia ir masyviausia architektūrinė pastato detalė – stogas, kuris yra gegninės konstrukcijos (43, 44, 47 pav.). Atsižvelgiant į pastato funkcijas ir lenktą jo formą, stogas yra dvišlaitis – valminis ir sudaro beveik du trečdalius viso pastato aukščio. Durys yra svarbus, tačiau ne toks raiškus elementas. Pagrindinės tvarto ir daržinės durys yra dvivėrės. Daržinės – kiek aukštesnės ir yra priešinguose pastato šonuose, kad būtų patogu su vežimu tiesiai įvažiuoti ir išvažiuoti (47 pav.). Visos ūkinio pastato durys sukaltos iš plačių lentų, sujungtų sukryžiuotais skersiniais. Jų dydis ir forma labiau yra funkcinis, ne kompozicinis pastato elementas.

Išvados:

1. 95% dabartinės Juodainių gyvenvietės sodybų susiformavo 1960–1970 metais.

[49] Minkevičius J., Baršauskas J., *Kompoziciniai principai ir kompozicinės priemonės lietuvių liaudies architektūroje*, t. 1, p. 295–307.

[50] *2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys*; Minkevičius J., Baršauskas J. *Min. veik.*

© *www.llt.lt*

42 pav. Sodyba Nr. 28 iš šiaurės rytų pusės. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

2. Prasidėjus kolektyvizacijai ir Juodainių vienkiemių kaimui tapus pagalbine kolūkio gyvenviete, dalis senųjų vienkiemių buvo iškeldinti arba dėl pasikeitusių ūkininkavimo sąlygų pamažu nyko.

3. Juodainių kaimo apylinkėse išlikusios vienkiemių sodybos susiformavo XIX a. pabaigoje. Tai yra vertingas etnoarchitektūros paveldas, bylojantis apie Juodainių kaimo kilmę, ir yra tradicinės žemaitiškos architektūros pavyzdžiai.

4. Tyrinėtų vienkiemių sodybų fizinė būklė yra patenkinama arba bloga. Tokią padėtį lėmė sovietmečiu pasikeitusios ūkininkavimo sąlygos, kurios riboja šeimų socialines ir ekonomines galimybes.

43 pav. Sodybos Nr. 28 tvarto rytinis fasadas. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

44 pav. Sodybos Nr. 28 daržinės vakarinis fasadas. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

Rugiuose. Iš parodos katalogo „Pamario motyvai“. 1971 m. V. Strauko nuotr.

© www.llt.lt

45 pav. Sodybos Nr. 28 daržinės stogo konstrukcijos fragmentas. 2001 m. V. Karvelytės-Balbierienės nuotr.

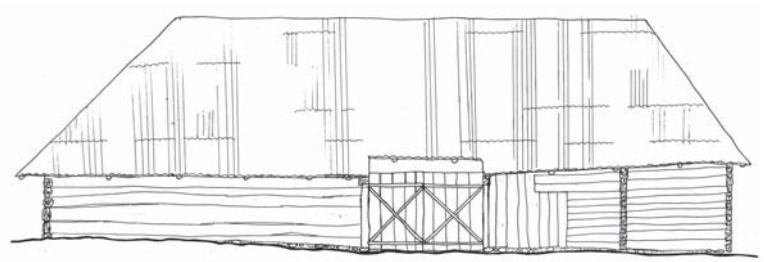

46 pav. Sodybos Nr. 28 tvarto stogo konstrukcijos fragmentas. 2001 m.

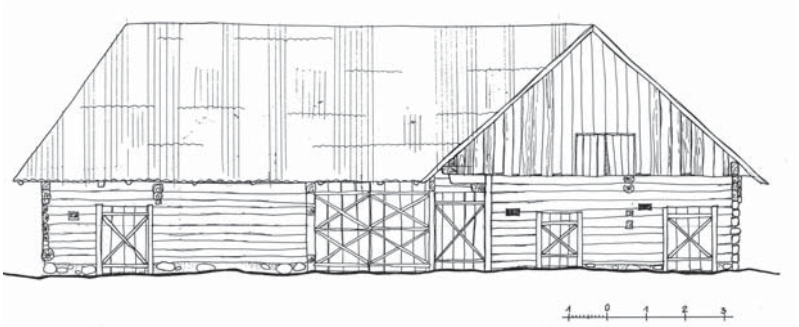

© *www.llt.lt*

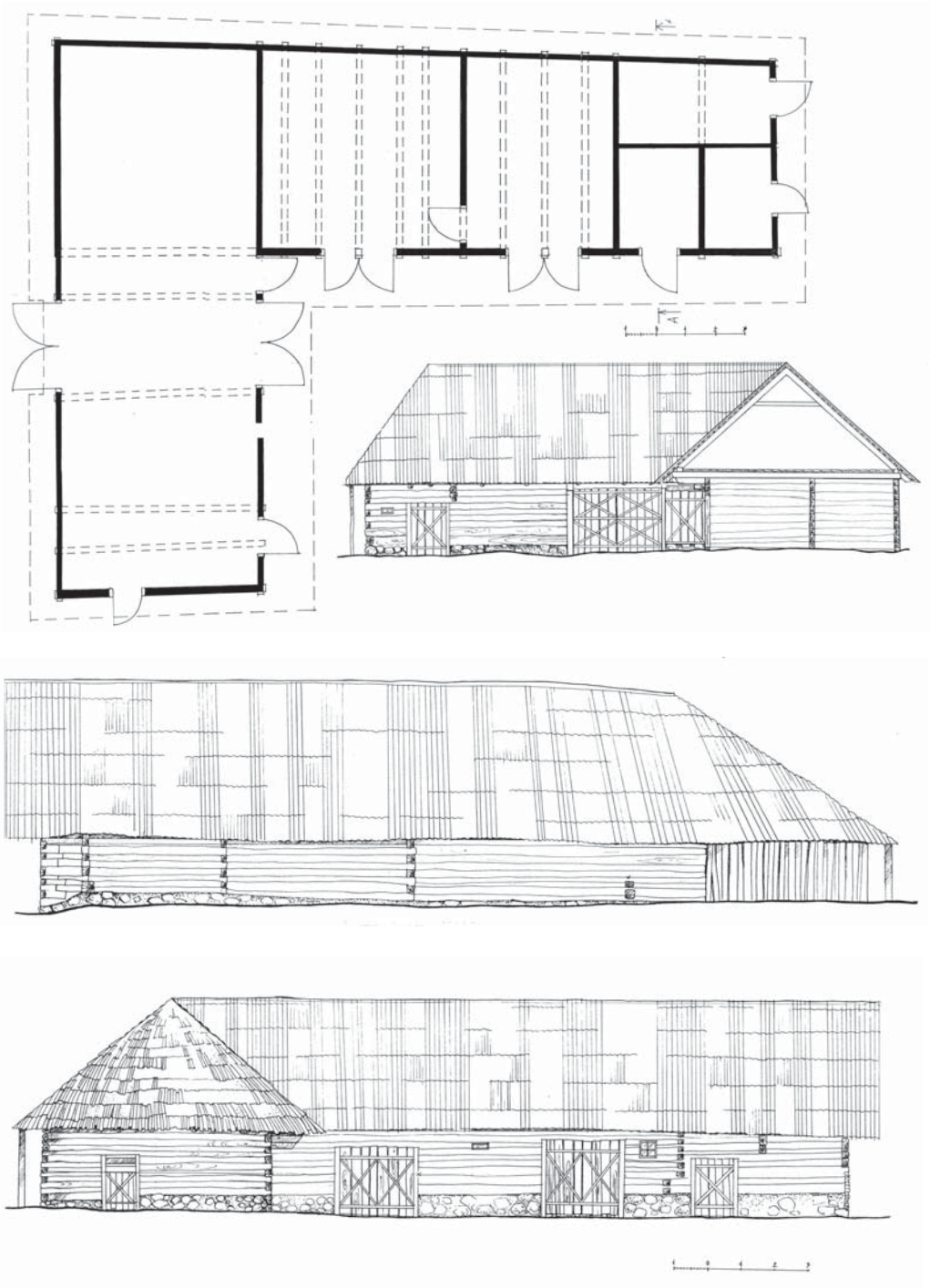

47 pav. Sodybos Nr. 28 ūkinio pastato architektūrinio matavimo brėžiniai (a – pastato planas ir daržinės pietinis fasadas, b – tvarto rytinis fasadas, c – daržinės fasadas iš šiaurės pusės). 2001 m. Braižė: Živilė Stasiūnaitė, Jurga Gričiūtė, Vytis Ancevičius, Povilas Kankulevičius. Vadovas: arch. Kęstutis Žalnierius

Literatūra

2001 metais Laukuvos miestelyje atliktų natūrinių tyrimų duomenys. KTU; vadovai, arch. K. Žalnierius, dokt. V. Karvelytė-Balbierienė, Kaunas, 2001.

Etnoarchitektūros vertinimo kriterijai ir tvarka: Projektas. Parengė Kultūros paveldo centras, Vilnius, 2002.

Pasiūlymai miesteliams Respublikos urbanistikos paminklams rekonstruoti. Laukuvos urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginės zonos ribų ir statybos režimo nustatymas:
Mokslo tiriamojo darbo ataskaita. LSAMTI; vadovas arch. k., vyr. m. b. A. Miškinis. Ūkisk. sut. 899, Kaunas, 1984, t. 1.

Pasiūlymai miesteliams Respublikos urbanistikos paminklams rekonstruoti. Laukuvos urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginės zonos ribų ir statybos režimo nustatymas:
Mokslo tiriamojo darbo ataskaita. LSAMTI; vadovas arch. k., vyr. m. b. A. Miškinis. Ūkisk. sut. 900, Kaunas, 1984, t. 2.

Miškinis A., Laukuva, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai,* Vilnius: Mokslas, 1986, p. 48–77.

Kviklys B., Laukuva, *Mūsų Lietuva,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1991, t. 4, p. 199–204.

Laukuvos gyvenvietės generalinis planas: Tip. projektas Nr. 0521801. Parengė Ž. ū. statybos projekt. inst., Kaunas, 1989.

Rupeikienė M., *Lietuvos sinagogų architektūra:* Human. m. dakt. dis. santr. Kaunas: Kauno technol. univ., 2000.

Butkevičius J., *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos:* Iš Lietuvos kultūros istorijos, Vilnius: Mintis, 1971.

2001 metais Juodainių kaimo gyvenvietėje atliktų natūrinių tyrimų duomenys. KTU; vadovai, arch. K. Žalnierius, dokt. V. Karvelytė-Balbierienė, Kaunas, 2001.

Laukuvos ūkio planas: Tip. projektas Nr. 0521801. Parengė Ž. ū. statybos projekt. inst. Kaunas, 1989.

Architektūros paminklų techninės apžiūros aktas. J. Kėdavičienės sodyba, Laukuvos apyl., Šilalės raj. Reg. Nr. 636. Parengė kultūros paminklų apsaugos vyr. metodininkė Irena Marteikienė. LTSR Kultūros m-ja, Vilnius, 1979.

Minkevičius J., *Lietuvos kaimo senųjų medinių ūkinių trobesių architektūra,* Kaunas, 1960, t. 1, p. 81–101.

Architektūros paminklų techninės apžiūros aktas. Laukuvos kapinių koplyčia, Laukuva, Šilalės raj. Reg. Nr. 637. Parengė kultūros paminklų apsaugos vyr. metodininkė Irena Marteikienė. LTSR Kultūros m-ja, Vilnius, 1979.

Minkevičius J., Baršauskas J., *Kompoziciniai principai ir kompozicinės priemonės lietuvių liaudies architektūroje*, Kaunas, 1960, t. 1, p. 295–307.

© *www.llt.lt*

Priedas 1

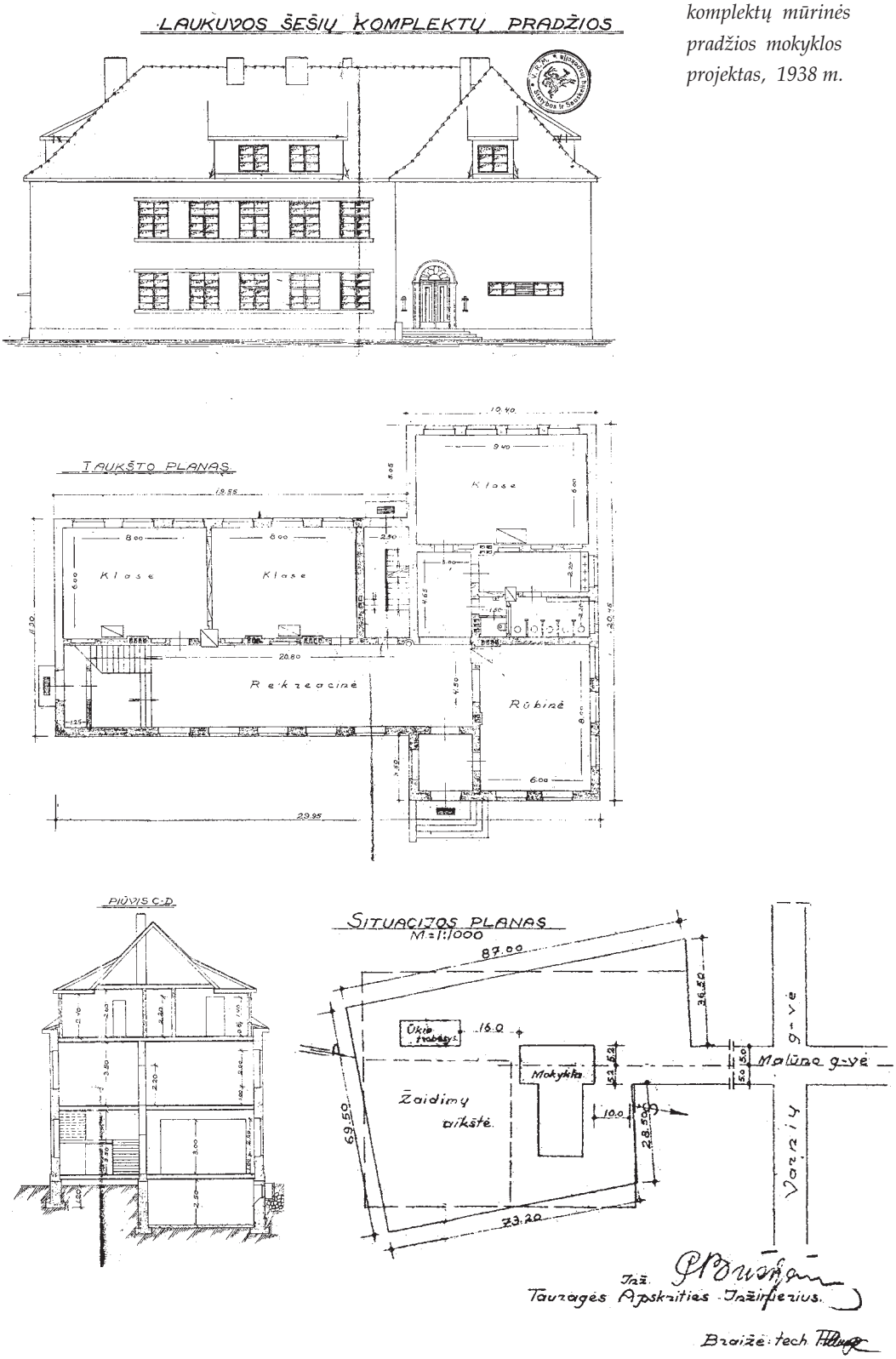

Laukuvos 6-ių komplektų mūrinės pradžios mokyklos projektas, 1938 m.

© www.llt.lt

Priedas 2

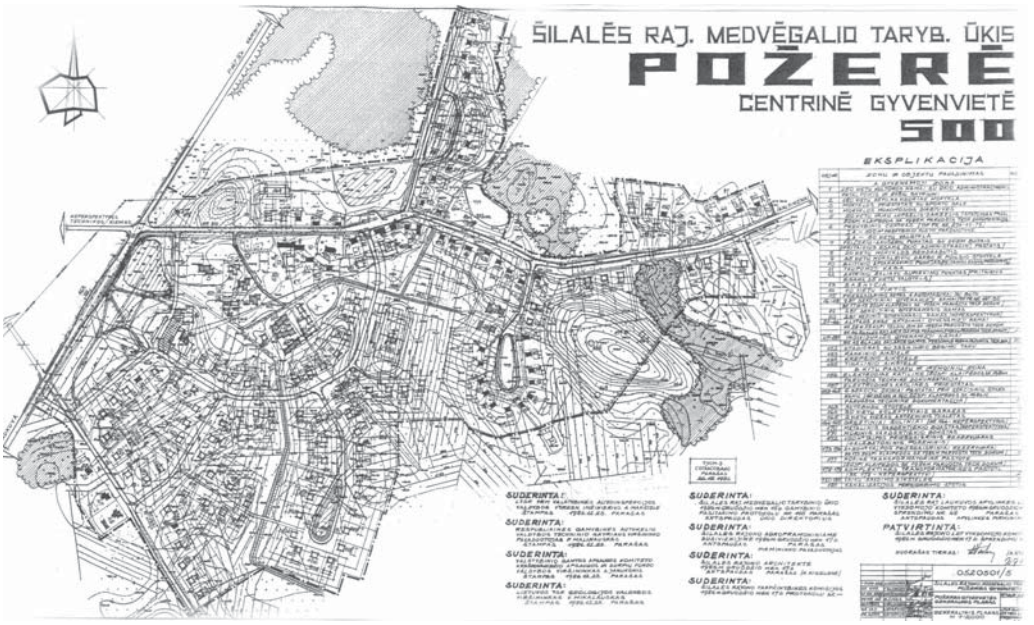

Požerės gyvenvietės planas, sudarytas 1986 m.

Šiauduvos gyvenvietės planas, sudarytas 1986 m.

© www.llt.lt

Straipsnis „Versmės“ leidykloje gautas 2003 02 10, spaudai parengtas 2005 06 17.
Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Laukuva“ *I dalis*, Vilnius, *Versmė*, 2005, p. 238–278 (vyriausiasis redaktorius sudarytojas Virginijus Jocys).
Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 09 05.

© *www.llt.lt*